

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 548-592.
|| Geliş Tarihi-Received: 10.06.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 14.07.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1128981

Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd) Üzerine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Eserler

Turkish Works Written on Qasidah al-Burdah (Bânet Su'âd) in the Ottoman Period

Ömer Said GÜLER*

Öz

İslami edebiyat mahsulleri arasında, üzerine en fazla ikincil metin (şerh, tercüme vb.) yazılan eserlerden biri de Kâ'b b. Zühayr'ın *Kasîde-i Bürde*'sidir. İlk kelimelerinden ötürü *Kasîde-i Bânet Su'âd* olarak da tanınan bu eserin cazibesi, bizzat Hz. Peygamber'e sunulup onun övgü ve ihsanına mazhar olmasından ileri gelmektedir. Yedi Askî şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın oğlu olan Kâ'b, ilk olarak Hz. Peygamber'i hicveden bazı beyitler söyleyerek Müslümanların tepkisini çekmiş, ancak daha sonra bu tavrından pişmanlık duyarak Peygamber meşidine gelip özrünü bu kasîde ile dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber o anda üzerinde bulunan hırkayı (*bürde*) Kâ'b'a armağan etmiş, bu sebeple manzume *Kasîde-i Bürde* olarak ünlenmiştir.

Hz. Peygamber tarafından beğenilip ödüllendirilmesi dolayısıyla bu şiirin, söylendiği dönemden günümüze kadar kesintisiz bir ilgiyle karşılandığı görülmektedir. Bu ilgiyi farklı düzlemler üzerinden takip edebilmek mümkündür. Erken dönemlerden itibaren kasîde üzerine yazılmaya başlanan ve kendine özgü bir literatür oluşturan ikincil metinler de bu düzlemlerden biridir. Bu çalışma, söz konusu kasîde üzerine Osmanlı döneminde yazılan bu gibi Türkçe eserleri sınıflandırmaya tabi tutarak tanıtmak üzere hazırlanmıştır. Bu kapsamda 24 adet eser tespit edilmiş olup yeni taramalar neticesinde bu sayının artacağından kuşku duyulmamaktadır. Sadece bu Türkçe eserler dahi Osmanlı döneminde manzumeye yoğun bir ilginin mevcut olduğunu göstermeye yetecek düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: *Kasîde-i Bürde*, Kâ'b b. Zühayr, Hırka-i Saâdet, mukaddes emanetler, Osmanlı edebî tercüme ve şerh geleneği.

Abstract

One of the works of Islamic literature on which the largest number of secondary texts (commentary/sharh, translation etc.) has been written is Ka'b b. Zuhayr's *Qasidah al-Burdah*. The attraction of this work is due to the fact that it was presented to Prophet Muhammed (peace be upon him) in person and received her praise and benevolence. Ka'b, the son of Zuhayr b. Ebî Sulmâ who is one of the Seven Hanging Odes (*Mu'allakât as-Sab'a*) poets, firstly draw the reaction of the Muslims by saying some couplets that satirized the Prophet, but later regretted her attitude, came to The Prophet's masjid and expressed his apology with this ode. Thereupon,

* Dr., Araştırmacı, Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı, İstanbul/Türkiye, e-posta: osguler@isar.org.tr, ORCID: 0000-0003-4608-5436.

The Prophet gifted the cardigan (*burdah*) he was wearing at that moment to Ka'b, and for this reason, the poem became famous as *Qasidah al-Burdah*.

Since this poem was liked and rewarded by The Prophet, it has been met with uninterrupted interest since the day it was composed. Secondary texts which started to be written on the ode from the early periods and formed a unique literature, are also one of these planes. This study has been prepared to introduce such Turkish works written on the eulogy during the Ottoman period by classifying them. In this context, we identified 24 works and there is no doubt that this number will increase as a result of new research. These Turkish works alone are sufficient to show that there was an intense interest in this poetry during the Ottoman period.

Keywords: *Qasidah al-Burdah*, Ka'b b. Zuhayr, Khirka-yi Sa'adet, holy relics, Ottoman literary translation and commentary tradition.

Giriş

Bilindiği gibi klasik İslam edebiyatı sahasında *Kasîde-i Bürde* unvanıyla şöhret bulan iki manzume bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Mu'allakât-ı Seb'a¹ şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609 ?) oğlu Kâ'b b. Zühayr'in (ö. 24/645 ?), hicretin 9. senesinde Hz. Peygamber'den af dilemek ve onu methetmek üzere söylediği 57 beyitlik² manzumesidir. Bu manzume, ilk kelimelerinden ötürü *Kasîde-i 'Bânet Su'âd'* olarak da tanınmaktadır. Diğer *Kasîde-i Bürde* ise 13. yüzyılda Mısırlı şair ve mutasavvıf Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695/1296) tarafından, yine Hz. Peygamber'e övgü mahiyetinde kaleme alınan 161 beyitlik bir manzumedir. Bu kasideyse şairinin hastalıktan kurtuluşuna vesile olduğu için *Kasîde-i 'Bür'e'* (Şifa Kasidesi) olarak da bilinmektedir. İlk şaire bizzat, ikincisine ise rüya/mana âleminde Hz. Peygamber tarafından hırka (*bürde*) giydirilmesinden ötürü her iki manzume de *Kasîde-i Bürde* unvanına müşterek olarak layık görülmüş³ ve gerek manevi gerekse edebî-estetik kıymetlerinden ötürü edebiyat tarihi çerçevesinde kendilerine seçkin bir yer edinerek otorite metinler arasındaki yerlerini almıştır.

Bu manzumeler, Peygamber merkezli olmaları dolayısıyla ortak bir zemine oturuyor ise de, Bûsîrî'nin kasidesi, İslam'ın klasik çağı denebilecek bir zamanda, büyük bir birikimin neticesi olarak, neredeyse bütün dinî-edebî türlerin çekirdeklerini bünyesinde tutacak şekilde nazmedilmişken, Kâ'b b. Zühayr'in kasidesi ise şairin içinde yetiştiği edebiyat geleneğinin bir yansıması olarak eski Arap şiirinin *teknik özelliklerine* sıkı sıkıya bağlı bir yapısal görünüme sahiptir. Bu kritik farklılık dolayısıyla Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin doğal olarak gelenek içerisinde daha fazla ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bununla beraber, salt adede odaklı sayısal karşılaştırmalar yerine, şiirler arasındaki söz konusu tarihsel koşulları dikkate alarak doğru kıyas mekanizmaları kurulduğunda, Kâ'b b. Zühayr'in kasidesinin gerek uyandırdığı etkiler gerekse şöhret ve teveccüh bakımından Bûsîrî'nin kasidesinden pek de aşağı kalmadığını söyleyebiliriz. Bu tespit, bugün diğerine göre daha az bilinen bir manzumenin, gelenek içerisinde dağınık bir durumda kalmış bazı etki alanlarına işaret ederek bunları belirgin kılma sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir, ki bu çalışmanın kapsam ve gayesi de temelde bu doğrultuda şekillenmiştir.

¹ Yedi Askı. İslam öncesi Arap toplumunda edebî-estetik kıymeti dolayısıyla Kâbe'nin duvarlarına asılan şiirler.

² Kasidenin müstakil nüsha ve şerhlerinde beyit sayısı +2/-2 şeklinde küçük çaplı bir farklılık göstermekle birlikte burada metinleri incelenen şarihler arasındaki çoğunluk esas alınarak bir takdirde bulunulmuştur.

³ Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), IV. Mehmed'e sunduğu *Bânet Su'âd* haşiyesinde Bûsîrî'nin şiirinin, halk arasında teberrüken ilk şiire benzetildiğini ve bu yüzden ona da *Bürde* dendiğini aktararak isabetli görüşün bu ikinci manzumeye *Bürde* yerine *Bür'e* denmesi şeklinde olacağını kaydetmiş ve isim hakkının, hakiki bürdeyi/hırkayı omuzlarına alan Kâ'b'ın kasidesine ait olduğunu ima etmiştir -ki biz de bu kanaatteyiz- (Ahmed Teymur Paşa, 1951, s. 14). Her iki kasideye peş peşe yer veren bir mecmuada, Kâ'b'ın şiirinin "*Kasîde-i Bürde-i Hakikiyye*", Bûsîrî'nin şiirininse "*Kasîde-i Bürde-i Mecâziyye*" şeklinde verilmesi, benzer bir bilince dayanıyor olmakla birlikte bir orta yol arayışını yansıtır (*Mecmû'a-i Kasâ'id ve Resâ'il*, vr. 12b-22b). Bugün *Bürde* unvanının her iki kaside için de kullanıldığını söyleyebiliriz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde iki manzumenin de "*Kasidetü'l-Bürde*" madde başıyla verilmesi bunun bir yansıması olarak görülebilir.

Her ne kadar Bûsîrî'nin şiiri, gerek hikâyesi gerekse dağarcık ve üslubu bakımından yer yer Kâ'b'ın şiirinin –tabiri caizse– daha İslamileştirilmiş bir formu olduğunu düşündürüyorsa da bu eserleri birbirinin rakibi, ikamesi yahut alternatifi olarak değil, aksine bir diğerini tamamlayıcı metinler olarak değerlendirmemiz gerekir.⁴ Nitekim bu iki şiir, Fars ve Osmanlı edebiyatları gibi daha sonraki dönemde kurumsallaşacak tecrübeler için, dinî-manevi duyguları inşa eden içeriklerden uzrî/beşerî aşk mefhumuna, sevgiliye dair somut/soyut özelliklerden mertlik, yiğitlik, şecaat gibi klasik şiirin vazgeçilmez temalarına varıncaya kadar geniş bir konu yelpazesine öncülük etmiş verimli bir arka plan görünümündedir. Bu ise her iki şiirin de edebî ve içtimai kültür üzerindeki etki ve belirleyiciliğinin müstakil araştırmalara konu edilerek takip edilmesini gerektirmektedir. Şiirler etrafında gelişen ikincil literatürü (şerh, haşiye, tahmis, tercüme vb.) ortaya koymak da bu takibin önemli adımlarından biri, belki de ilk aşaması durumundadır.⁵

Bu çalışma, söz konusu alana bir katkı sağlamak amacıyla, Kâ'b b. Zühayr'ın *Kasîde-i Bürde'si* etrafında Osmanlı döneminde kaleme alınan Türkçe metinlerin bir dökümünü sunarak hem manzumenin farklı ve merkezî bir zemindeki etki alanını yoklamak hem de bahsedilen kültür aktarımı ve sürekliliğini bir cihetten belirginleştirmek üzere hazırlanmıştır. Çalışma dâhilinde ilk olarak kasidenin bir tarihçesi sunulacak, ikinci olarak manzumenin Osmanlı sahasında hangi bağlamları beslediğine dair genel bir çerçeve ortaya konacak ve en nihayetinde de kaside etrafında Türkçe olarak yazılan farklı tür/biçimde eserler, tespit edilebildiği ölçüde ve kısa anlatımlar eşliğinde tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. Kâ'b b. Zühayr ve *Kasîde-i Bürde'si*

Yukarıda da belirtildiği gibi Kâ'b b. Zühayr, Mu'allakât-ı Seb'a'dan, dolayısıyla devrin önde gelen şairlerinden (*fuḥûl-i şu'arâ*) biri olan Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın oğludur. Annesi Kebşe bint Ammâr olup künyesi Ebû'l-Mudarrab'tır (Tülücü, 2013, s. 541; Savran, 2001, s. 7). On beşinci göbeğe kadar uzanan mufassal şeceresi ise şu şekilde aktarılmaktadır: Kâ'b b. Zühayr b. Ebî Sülmâ Rebîa b. Riyâh b. Kurt b. el-Hâris b. Mâzin b. Halâvet b. Sa'lebe b. Sevr b. Herme b. el-Esamm b. Osmân b. Amr b. Üdde b. Tâbiha el-Müzenî (Burhâneddin Hüseyin, 1901, s. 14).⁶ Sondaki Müzenî nisbesinden de görüleceği üzere kendisi aslen Benî Müzeyne kabilesine mensup olmakla beraber aile efradı ile birlikte Gatafân kabilesi içerisinde meskûndü (Mehmed Fâiz, 22b). Babası Zühayr'den başka, dedesi Rebîa, babasının dayısı Beşâme, halaları Sülmâ ve Hansâ, erkek kardeşi Büceyr, oğlu Ukbe ve torunu Avvâm da dönemin usta şairlerindendi (Burhâneddin Hüseyin, 1901, s. 14; Mehmed Fâiz, 22b; Savran, 2001, s. 7). Kâ'b ile babası Zühayr'ın dışında ailede on bir kişinin daha şiirleri bulunduğu rivayet edilmektedir (Basset, 1977, s. 5). Tabakat sahibi İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 ?), cahiliye devrinde şairliğin nesilden nesile kesintisiz olarak

⁴ Hz. Kâ'b'a hediye edildiği nakledilen hırkanın, Topkapı Sarayı'nda muhafaza edildiği Hırka-i Saâdet Dairesi'nin duvarlarını İmam Bûsîrî'nin kasidesinden beyitlerin süslüyor olması, yine benzer bir şekilde Osmanlı hattatları tarafından *Bürde'nin* hüsn-i hat ile yazıldığı levhalarda *Bür'e'nin* de satır aralarına dercedilmesi, bahsettiğimiz "tamamlayıcılık" anlayışının klasik dönemde bihakkın gözetildiğinin birer alametidir.

⁵ *Kasîde-i Bürde*'ler ve etrafında gelişen ikincil literatürlere dair çeşitli kapsamlarda yürütülen çalışmalardan bazıları şöyledir:

Kâ'b b. Zühayr'ın *Kasîde-i Bürde'si*: Tülücü, 1982; Seyyid İbrâhim Muhammed, 1986; Şener, 1995, s. 39-44; Ünal, 2005; Fakhî, 2010; Yazar, 2011, s. 538-548; Yeşildağ, 2013; Güler, 2021. Ayrıca Yeşildağ, belirtilen çalışmasında kasidenin tercümelemlerini ve konu etrafındaki ilmi/akademik çalışmaları da ikinci bir makale hâlinde sunacağını belirtiyor.

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde'si*: Sezer, 1991, s. 167-174; Şener, 1995, s. 44-54; Şahin, 1997; Yazar, 2011, s. 586-621; Yücel, 2016; Mermer, 2020, s. 208-246. Ayrıca Bünyamin Ayçiçeği, yürütücüsü olduğu, "Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde'sinin* Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumuna Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dinî Etkileri" (Tübitak, 2017) isimli projeyi genişleterek kaside etrafında çeşitli türlerde yazılan Türkçe metinleri Sadık Yazar ve Hamza Koç'la birlikte bir katalog/literatür çalışması hâlinde yayına hazırlamaktadır.

⁶ Babası Zühayr b. Ebî Sülmâ üzerinden aktarılan daha uzun bir künye için bk. Tarfî, 2012, s. 228.

aktarıldığı tek ailenin Züheyr'in ailesi olduğunu kaydetmiştir (Acar, 2020, s. 151). İbn Kuteybe, bu kesintisiz silsileye "Avvâm b. Ukbe b. Kâ'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ" künyesiyle işaret eder (İbn Kuteybe, 2006, s. 143). Bu şekilde aile fertlerinin hemen hepsinin hatırı sayılır şairler arasında yer alması, *Bürde* şairinin yetiştiği sosyal ve edebî çevre hakkında önemli ölçüde bir fikir vermektedir.

Kaynaklar Züheyr'i İmruülkays ve Nâbiga ile birlikte devrin üç büyük şairinden biri olarak gösterir (Tarîfi, 2012, s. 229). Kâ'b da babasının izinden giden, hatta onun ravisi olup (Çetin, 1973, s. 23) sözlü kültür ortamı içerisinde şiirlerini derleyip aktaran, tabiri caizse bir talebe yahut çırak konumundaydı. Züheyr ve dolayısıyla Kâ'b, Evs b. Hacer'in (ö. 620) öncülüğünü üstlendiği, edebî üsluba son derece önem veren "Evsiiyye" isimli müstakil bir şiir ekolüne mensuplardı ki bu ekol, İslamiyet öncesi Arap toplumunda özellikle de şiir rivayeti ve edebî tenkit hususlarında ön plana çıkan bir eğilim sergiliyordu.⁷ Edebî tenkidin böylesi erken bir dönemde bu derece önemsenmesi gerçekten kayda değer bir meseledir. Hatta Züheyr'in, şiirlerini *nazm*, *tehzib* ve *arz* olmak üzere üç zaman dilimine yayarak bir yılda tamamladığı -ki bu yüzden de şiirlerine, "yıllıklar" anlamına gelen *havliyyât* denirdi-; ilk dört ayda manzumenin temelini ortaya koyup ikinci dört ayda bu nazmı güzelleştirdiği, son dört ayda ise bu şiiri *edebî tenkit* için devrin büyük şairlerine sunduğu bilinmektedir (Burhâneddin Hüseyin, 1901, s. 14). Gerek Züheyr gerekse ekolün diğer temsilcileri, bu sıradışı gayret ve mesailerinden ötürü "şiirin köleleri" anlamındaki *abîdü's-şi'r* olarak da anılmışlardır (Salihoğlu, 2019, s. 444). Yine aynı ekole mensup şairlerden Nâbiga ez-Zübyânî'nin (ö. 604 ?) ise meşhur Ukâz panayırında kendisi için kurulan kırmızı deriden büyük bir çadır içerisinde devrin şairlerini dinleyip onları edebî açıdan tenkit ettiği rivayet edilmektedir (Tülücü, 2006, s. 263). Kâ'b b. Züheyr'in edebî kabiliyeti de şiirin böylesine ince elenip sık dokunduğu bir ortamda yetişmesinden ileri geliyordu. Tâhâ Hüseyin'in (ö. 1973) *Kasîde-i Bürde'*de Evsiiyye ekolünün belirgin izleri olduğuna dair tespitleri (Demirayak, 1997, s. 151), şairin beslendiği bu arka plana biraz daha somutluk kazandırmaktadır.

Kâ'b'ın babası Züheyr, *Bürde* üzerine yazılan pek çok şerhte de aktarıldığı üzere İslamiyet'e yetişememiş bir kimseydi. Öte yandan şiirlerinde hikmet, fazilet, güzel ahlak, cömertlik, ikram, ihsan gibi manevi değerleri işlemesi, onun Haniflerden olduğunu düşündürmektedir.⁸ Gerek şahsiyeti gerekse tartışmasız edebî kabiliyeti dolayısıyla İslami dönemin seçkin isimleri tarafından da şiirinin büyük övgü ifadeleriyle takdir edildiği görülür. Siyer kitaplarında Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın, Züheyr'in şiirini diğer bütün Arap şairlerinin nazmına tercih ettikleri aktarılmakta, bunun yanı sıra İmam Şâfiî'nin, "Fukaha Ebû Hanîfe'nin, şüara ise Züheyr'in çocuklarıdır." sözleriyle bu otoriteye işaret ettiği nakledilmektedir (Necib, 1314, s. 7). Öte yandan edebiyat tarihi açısından genel kabul gören taksimler doğrultusunda kendisi cahiliye dönemi şairleri arasında yer almaktadır. Müslüman olup hem cahiliye hem de İslami dönem edebiyatına şahitlik ederek eser veren oğulları Kâ'b ile Büceyr ise "iki dönemi idrak edenler" anlamındaki *muhadramûn* şairleri arasına dâhil olmuştur. Babası gibi Kâ'b'ın da şiirlerini toplu bir şekilde ihtiva eden bir divanı bulunmaktadır⁹ ki ilk dönemin meşhur edip ve şarihlerinden Ebû Saîd es-Sükkerî (ö. 275/888) bu divan üzerine bir şerh kaleme almıştır.¹⁰ Bununla beraber Züheyr'in *Mu'allaka'* sıyla, Kâ'b'ın ise *Bürde'* siyle şöhret bulduğunu kaydedebiliriz.

⁷ Ekolün temel özellikleri ve temsilcileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Salihoğlu, 2019.

⁸ Bu konuda bazı nakiller için bk. Tülücü, 1988, s. 166.

⁹ Bir neşri için bk. *Dîvânü Kâ'b bin Züheyr*, 1994.

¹⁰ Bir neşri için bk. Sükkerî, 1950.

Şair ve ailesi hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerin ardından *Kasîde-i Bürde*'nin sebep-i inşadını da burada derli toplu bir şekilde özetlemek yerinde olacaktır.¹¹

Züheyr b. Ebî Sülmâ, her ne kadar risalet dönemine yetişemese de gördüğü bir rüya, Ehl-i Kitab arasında uzun zamandan beri beklenen bu kırılmanın yakın bir zamanda gerçekleşeceğini kendisine göstermişti. Nitekim rüyasında gökten bir ip sarkıtıldığını, ne kadar uzanmaya çalışsa da buna yetişemediğini gören şair, rüyayı bu şekilde tevil etmiş ve derhâl oğulları Kâ'b ile Büceyr'i karşısına alıp bu davete erişmeleri hâlinde Son Nebî'ye mutlaka tabi olmaları gerektiğini onlara nasihat ve vasiyet etmişti. Gerçekten de Züheyr, İslam davetinden bir ya da birkaç yıl önce vefat etmiş, sıradan bir koyun çobanı olarak maişet ve ömrünü sürdüren bu iki kardeş, yıllar sonra babalarının öğüdünü hatırlayarak Hz. Peygamber'in huzuruna varmaya karar vermişlerdi. Ancak Kâ'b, biraderine göre daha temkinli ve mütereddit idi. Bu yüzden de yol üzerinde şöyle bir plan yapmışlardı: Kâ'b, Medine'ye yaklaşık 70 km uzaklıkta konakladıkları Ebraku'l-Azzâf denilen bir mevkide vakit geçirirken Büceyr Medine'ye gidip bazı gözlemlerde bulunacak –tabiri caizse istihbarat getirecek– ve en nihayetinde de birlikte ortak bir karara varacaklardı. Ancak bu keşif ziyareti beklendiği gibi gelişmedi; Büceyr, Hz. Peygamber'in mescidine varıp kendisini ve ahabını görür görmez kardeşini de tasarladıkları planı da unutup Müslüman oldu, daha sonra ondan haber bekleyen Kâ'b'a eski dinini terk ettiğini ve kendisini de Medine'ye beklediğini bildiren bir davet mektubu gönderdi. Kardeşinin bu haberini alan Kâ'b ise bu nameye hiddetli birkaç beyitle yanıt verdi:

ألا أبلغا عني بجزيرة رسالة	فهل لك فيما قلت ويحك هل لكَا
سقاك بها المأمون كاسا روية	فأنهك المأمون منها وعلكَا
ففارت أسباب الهدى واتبعته	على أي شيء ويب غيرك دلكا
على خلقي لم تلب أمًا ولا أبًا	عليه ولم تعرف عليه أخًا لكَا
فإن أنت لم تفعل فلست بأسف	ولا قائل إنا عثرت لعا لكَا ¹²

Bu beyitler, sadece Büceyr'in değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in de kulağına gitmişti. Kâ'b, burada kardeşi Büceyr'i iğnelemekle kalmıyor, "Me'mûn sulamış seni kandırıcı bir bardakla" mısraıyla, "Me'mûn" lakabı üzerinden Resûlullah'a da dil uzatıyor ve O'nu kandırıcılıkla itham ediyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, İslam dininin temellerine saldıran diğer şairlere yaptığı gibi Kâ'b'ın da görüldüğü yerde öldürülmesini ahabına emretti. Kendisine hiçbir kabile ve tanıdığının arka çıkmadığı şair, bu saatten sonra تنها köşelerde kaçak olarak yaşamaya başladı. Himayesiz kalan Kâ'b, bir yandan babasının vasiyeti doğrultusunda kardeşinin aldığı bu yeni kararın isabetini tefekkür ediyor, diğer yandan da hakkında çıkarılan ölüm fermanının verdiği tabii endişeyle günlerini geçiriyordu.

¹¹ Bürde hadisesi, bir kısım hadis derlemelerinin yanı sıra İbn İshâk, Ebân b. Osmân, İbn Hişâm, İbn Kuteybe, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi müellifler tarafından farklı uzunluk ve kapsamlarda nakledilmiş olup bunlar arasında hadiseyi en kapsamlı ve ayrıntılı olarak anlatan kaynağın, ilk dönem İslâm tarihlerinden İbn İshâk'a ait kayıtlar olduğu bildirilmektedir (Öz, 2008, s. 167). Buradaki aktarımımızda da hadiseyi İbn İshâk temelli olarak nakleden İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si (1992, s. 938 vd.), İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si (1994, c. 5, s. 48 vd.) ve ayrıca İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'ini (1985, c. 2, s. 254 vd.) merkeze alarak bir özet vermeye çalışacağız. Bu anlatım, bazı ekleme ve çıkarmalarla birlikte kasidenin hemen bütün şerhlerinde de nakledilmektedir.

¹² "Büceyr'e benden şu haberi ulaştırın: 'Gerçekten sen mi söylüyorsun bunları, yazıklar olsun sana! Me'mûn sulamış seni kandırıcı bir bardakla; bir kez içirmiş evvela, bununla da kalmayıp ikinci bir defa daha. Doğru yoldan sapıp gitmiş de ona tabi olmuşsun, neydi ki başkalarının seni yolundan alıkoyduğunu. Hâlbuki sen ne ananı ne babanı ne de kardeşini bu yolda görmüş değildin. Ama şunu iyi bil; şayet bu yanlışın geri adım atmayacak olursan senin adına üzülecek değilim, tökezlediğin vakit senin için ikaz ve iyi dileklerde bulunmaya da yok hiç niyetim.'"

Bu sırada Büceyr, saklanmakta olan kardeşine bir ihtarda daha bulundu: Peygamber'i hicveden Abdullah b. Ziba'râ es-Sehmî ve Hubeyre b. Ebî Vehb gibi şairlerin sağa sola kaçıştıklarını, bu son çağrıya kulak asmaması hâlinde yakında ortadan kaldırılacağını kendisine hatırlattı ve Hz. Peygamber'in, pişmanlık duyup bağışlanma talebinde bulunan kimseleri affettiği¹³ müjdesiyle beraber şu beyitleri ona ilettiler:

تَلُوْمُ عَلَيَّهَا بِاطْلًا وَهِيَ أَحْرَمُ	مَنْ مُبْلِعٌ كَعَبًا فَهَلْ لَكَ فِي الْتَبِي
فَتَنْجُو إِذَا كَانَ النَّجَاءُ وَتَسَلَّمُ	إِلَى اللَّهِ لَا الْعُرَى وَلَا اللَّاتِ وَحَدَهُ
مِنَ النَّاسِ إِلَّا طَاهِرُ الْقَلْبِ مُسْلِمٌ	لَدَى يَوْمٍ لَا يَنْجُو وَلَيْسَ بِمُقْلَبٍ
وَدِينُ أَبِي سَلْمَى عَلَيَّ مُحْرَمٌ ¹⁴	فَدِينُ زَهَيْرٍ وَهُوَ لَا شَيْءَ دِينُهُ

Zaten kendisi için bir kaçışın mümkün olmadığı Kâ'b, bu haberi göz ardı etmeyerek bir sabah namazı vaktinde gizlice Medine'ye, Peygamber'in mescidine geldi. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir, bir diğerine göreyse Hz. Ali'nin aracılığına başvurarak huzura vardı, Resûlullah'ı ashabının çevrelediği bir sohbet halkasında oturur vaziyette buldu. Yine bir rivayete göre Kâ'b, hakkında ölüm fermanı çıkarılmış olmasından ötürü ihtiyaten yüzünü bir örtüyle kapatmıştı. Aracı sahabinin kolunda Peygamber'in yanına yaklaşıp diz çöktü ve yine ihtiyatı elden bırakmadan kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü, Kâ'b b. Züheyr tövbe edip Müslüman olmak üzere buraya geldi, onu senin huzuruna getirsem bağışlar mısınız?" diye sordu. Hz. Peygamber bu suale "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Kâ'b kendini ifşa ederek "Kâ'b b. Züheyr benim!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah, Hz. Ebû Bekir'e dönüp "Oku bunun şiirini" diye seslendi. Hz. Ebû Bekir de Kâ'b'ın evvelce gönderdiği hiciv beyitleri arasındaki "Me'mûn sulamış seni kandırıcı bir bardakla" mısraını okudu. Kâ'b o anda inkâra yeltenip, "Ben öyle değil de şöyle demiştim" diyerek mısraını çaresiz ama kıvrak bir müdahaleyle şu şekilde tadil etti: "Ebû Bekir sulamış seni kandırıcı bir bardakla." Hz. Peygamber "Me'mûn vallâhi"¹⁵ sözleriyle şaire karşılık verdi. Tam bu sırada Ensar'dan bir kimse ayağa kalkıp, "Ya Resûlallah, izin ver de şu aduvvullahın boynunu vurayım!" dediyse de Hz. Peygamber, "Kâ'b bize pişman ve tövbe etmiş bir vaziyette geldi" diyerek bu çıkışa mâni oldu.

Bunun ardından Kâ'b, elini Resûlullah'ın eliyle buluşturup kelime-i şهادet getirdi ve hemen ardından da "Bânet Su'âd" kelimeleriyle başlayan o meşhur kasidesini kendisine okumaya başladı. Kasideyi sonuna kadar dinleyip bazı yerlerde sahabilerine "Dikkat buyurun" işareti yapan, bazı yerlerde tashih mahiyetinde şairle diyaloglar kuran, hatta bir rivayete göre veznin ahengine tempo tutarak katılan Hz. Peygamber, Kâ'b,

إِنَّ الرَّسُولَ لَسَيِّفٌ يُسْتَنْضَاءُ بِهِ مُهَنْدٌ مِنْ سَيْوْفِ اللَّهِ مَسْئُولٌ¹⁶

beytini okuduğu sırada üzerinde bulunan hırkayı (*bürde*) çıkarıp şairin omuzlarına bıraktı ve bu sebeple manzume *Kasîde-i Bürde* namıyla şöhret buldu.

Gerek hadiseye yer veren tarih metinlerinde gerekse kasidenin hemen bütün şerhlerinde aktarıldığı üzere sahabeden Hz. Muâviye (661-680), bu hırkayı Kâ'b'dan satın almak istemişse de şairden olumsuz bir yanıt almış, ancak onun vefatından sonra vârislerinden satın almaya muvaffak olabilmıştır. Böylece hırka, İslam halifelerince elden

¹³ Hz. Peygamber tarafından ilkin ölüm emri verilen, ancak daha sonra affedilen şairler için bk. Güleç, 2018, s. 85 vd.

¹⁴ "Batıl görüp de kınadığı o şeyin aslını Kâ'b'a kim bildirecek! O ki Lât ve Uzzâ'ya değil, yalnız ve yalnız Allah'ın birliğine bağlı bir çağrıdır; kurtuluş O'na tabi ve teslim olmağadır. Öyle bir günden söz ediyorum ki temiz kalpli bir Müslüman'dan gayri hiç kimse necat bulamaz. Öyleyse bundan tezi yok Züheyr'in dini benim nezdimde bir hiç hükmünde, Ebû Sülmâ'nın diniyse sonsuza dek haramdır bana!"

¹⁵ Bu kelam; "Vallâhi Me'mûn demiştin" ve "Vallâhi ben Me'mûn'um" şeklinde iki manayı mündemiç olarak anlaşılabilir.

¹⁶ "O Peygamber, kınından sıyrılmış, Allah'ın kılıçlarından bir Hind kılıcıdır!"

ele teslim edilerek muhafaza edilmiş, bir rivayete göre Moğol istilası hengâmında zayi olmuş, diğer bir rivayete göreyse Mukaddes Emanetlerin Abbâsî hanedanından Osmanlı'ya devri esnasında Saray-ı Hümâyün'a intikal etmiştir ki bu ikinci rivayeti esas alan kaynaklarda –bugün Topkapı Sarayı Müzesinde hâlen ziyaret edilmekte olan– Hırka-i Saâdet'in, Kâ'b'a armağan edilen bu hırka olduğu bildirilmektedir. İlk rivayeti esas alan kaynaklara göreyse sarayda muhafaza edilen hırka, yine Hz. Peygamber'e ait olup O'nun Eyle halkına hediye ettiği bir başka elbisedir ki bunun da ilk Abbâsî halifesi Ebû Abbâs es-Seffâh (750-754) tarafından söz konusu halktan satın alındığı nakledilmektedir.¹⁷

Kasidenin tarihçesinin ardından teknik özelliklerinden de kısaca söz edebiliriz. Girişte de değindiğimiz gibi müstakil nüsha ve şerhlerinde beyit sayısı +2/-2 şeklinde küçük çaplı bir farklılık göstermekle birlikte 57 olarak kaydedilebilir. Her bir mısraı “basî” bahrinin “müstef'ilün fâ'ilün / müstef'ilün fâ'ilün” vezni üzere inşad edilmiş olan manzumede –habn illeti gibi– bazı arızı durumlardan ötürü küçük çaplı tef'ile değişimleri söz konusudur. Kafiye ise “lâm” revî harfine sahip olup –ki bu yüzden *Kasîde-i Lâmiyye* olarak da anılır– harf itibarıyla redif ve vaslı mündemiç olmakla “merdüfe-i mevsûle”, hareke itibarıyla ise beyit sonunda iki sakin harften birinin harekelenmesi dolayısıyla “mütevâtir” kafiye üzere tertip edilmiştir.¹⁸ İçerik bölümlendirmesine gelince, manzume,

1) “Nesib”; terk edilmiş konak ve menzil tasvirleriyle oluşturulmuş ayrılık temalı bir girişin ardından sevgilinin fiziki özellikleri, tavırları ve genel karakterini yansıtan betimlemeler (1-14. beyitler)

2) “Rahîl”; yolculuk ve göç bağlamında çöl hayatının en merkezî ve vazgeçilmez unsurlarından biri olan ve uzaklaşan sevgilinin ardından bir vuslat aracı olarak değer kazanan devenin tasviri ve ideal bir devenin baştan aşağıya her türlü özelliği (15-34. beyitler)

3) “Medih”; şiirin söylenmesine sebep olan asıl mevzu ki bu bağlamda Hz. Peygamber'den af dileme, onu ve ashabını övme (35-57. beyitler)

kısımlarından oluşmaktadır ki bu da klasik bir kasidenin iç yapısıyla tam mutabık bir görünüm arz etmektedir (bk. Çetin, 1973, s. 72).¹⁹

2. *Kasîde-i Bürde'nin Osmanlı Kültüründeki Yansımaları*²⁰

Kasîde-i Bürde, manevi ve edebî kıymeti dolayısıyla daha ortaya konduğu dönemden itibaren literatüre etkili bir şekilde yerleşmiş, çok çeşitli türde eserin onu merkezî vurgularla ele alması dolayısıyla da şöhretini ivedilikle pekiştirebilmiş bir metindir. Hadis kaynakları, siyer ve İslam tarihleri, şura tabakatı, dil ve belagete dair eserler hep birden bu dolaşımın çeşitliliğini gösteren yazım gelenekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan kasidenin nazire ve özellikle de şerh ve tercümeleleri ise çok daha hususi bir küme oluşturacak şekilde bu türlere eşlik etmiştir. Manzumenin başka kültürlerdeki etki alanları söz konusu olduğunda, bütün bunlar arasında en ön plana çıkan eserlerin de bu son grubu oluşturan türlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Ebû Saîd es-Sükkerî (ö. 275/888), Ebûbekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Zekeriyâ Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Abdullah b. Muhammed Nukrekâr (ö. 776/1375), Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), İbn Hicce el-Hamevî (ö.

¹⁷ Hırkanın akibetine dair burada kısaca temas ettiğimiz rivayetlerin ayrıntıları için bk. Ahmed Teymur Paşa, 1951, s. 16 vd.; İsamüddin Efendi, vr. 3b-4b.

¹⁸ Manzumenin vezin ve kafiye özelliklerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Necib, 1314, s. 11-12.

¹⁹ İçeriğin daha ayrıntılı bir tanıtımı için bk. Demirayak, 1997, s. 142 vd.

²⁰ Bu başlık, tarafımızca hazırlanan doktora tez çalışmasının giriş bölümünün geliştirilmiş hâlidir. Bk. Güler, 2021, s. 4-9.

837/1434), Devletâbâdî (ö. 849/1445), Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 947/1567), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi meşhur simalar tarafından, başta söylendiği lisan olan Arap diliyle şerh edilen kaside, ilerleyen dönemde İslam devletleri içerisinde tesadüf edilen hemen bütün lisanlarda şerh ya da tercüme vesilesiyle kültür muhitlerinin gündemine girmiş²¹ ve bu faaliyetler, Müslümanların edebiyat ve sanatta giderek daha olgun ve kurumsal gelenekler oluşturmasıyla birlikte daha görünür bir çerçeveye kavuşmuştur. Osmanlı da kendisinden önceki İslam devletlerinde şekillenen bu gelenekleri bir şekilde özümseyip geliştirme gayretinde olduğundan, tabii olarak, klasik çağından son dönemlerine değin bu kasideyle bir şekilde iletişim içerisinde bulunmuş ve onun dinî, tarihî, edebî, hatta siyasi öneminin her daim farkında olmuştur.

Mevcut bilgiler doğrultusunda Osmanlı'nın *Bürde'*yle ilk belirgin teması, Fatih'in hocası Molla Hayreddin Efendi (ö. 883/1478-79) (Bağdatlı, 1951, s. 357)²² ile yine aynı dönemi idrak eden Gümülcineli Hızır b. İlyâs el-Fakîh (ö. 868/1463) (Yeşildağ, 2013, s. 16)²³ tarafından kasideye yazılan Arapça şerhler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bunların haricinde, Farsça yazılmış olup bizzat Fatih'e sunulan şarihi belirsiz bir diğer şerh²⁴ de söz konusu eserlerle birlikte Osmanlı havzasında *Bürde'*nin ilk kayda değer tesirlerini gözler önüne sermektedir. Manzume üzerine Anadolu ve Rumeli müellifleri tarafından yazılan Arapça şerhler, bu devirden başlayıp devletin son yıllarına kadar, hepsi de ulema zümresinden olan şarihlerce sürdürülmüştür. Medenî Mehmed Efendi (ö. 1123/1711), Erzurumlu Pembezâde Ahmed Efendi (ö. 1135/1722'den sonra), Hâkim Mehmed Efendi (ö. 1184/1770), Balıkesirli Salâhî Efendi (ö. 1196/1781), Şeyhülislam Ahmed Muhtar Beyefendi (ö. 1300/1882) bu şarihlerden bazılarıdır.²⁵ Osmanlı sahasında kaside üzerine Türkçe şerh yazımı ise tespitlerimize göre 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp manzum ve mensur tercümeyle birlikte bu sürece dâhil olmuştur. Kasidenin Türkçe okuryazar kitle ile irtibatını sağlayarak mevcut etki alanını daha da genişleten bu eserler, makalenin asıl konusunu oluşturduğundan, söz konusu metinler, bir sonraki başlık altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

*Kasîde-i Bürde'*nin Osmanlı sahasındaki edebî ve kültürel yansımalarını izleyebileceğimiz önemli bir diğer tür de şair tezkireleridir. Arap edebiyatı tarihinin henüz erken dönemlerinde İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846 ?) *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ'*sı ile İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Kitâbü's-Şi'r ve's-Şu'arâ'*sı gibi tabakat türünde eserler içerisinde nakledilen Bürde hadisesi, bu geleneğin bir uzantısı olarak farklı dillerde gelişen tezkire yazımında da gündemdeki yerini korumuştur. Osmanlı edebiyatından önceki bir geçiş aşaması olarak görebileceğimiz Fars edebiyatı sahasında verilen *Tezkire-i Devletşâh'*ın mukaddimesinde Kâ'b ve şiirinden söz edilmesi, bu eseri model alan Osmanlı tezkirecileri için de cazip bir anekdot olmayı sürdürmüştür. Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) *Meşâ'irü's-Şu'arâ'*sı, bu sürekliliği takip edebileceğimiz en kritik kaynak durumundadır. Şiirin meşruiyeti meselesiyle ilgili pasajlarını bu anekdot ile besleyen tezkirecinin anlatımına şu şekildedir:

Ka'b bin Zühayr ki rü'esâ-yı şu'arâdan ve lisânlarıyla mukâtele-i a'dâ-yı
Hudâ'dandır, na't-ı Resûl'de kasîde-i Bânet Su'âdu fe-kalbi'l-yevme metbûlu
kasîdesin diyüp gelüp kendülere inşâd itdiler. Bu beyte geldükde, *Beyt*:

²¹ Muhammed Hamidullah, kasidenin bütün Müslüman milletlerin dillerine tercüme edildiğini ifade etmektedir. Hamidullah, 2004, b. 730.

²² Bilgiye, Yeşildağ, 2013, s. 16 üzerinden erişilmiştir.

²³ Eserin bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu, 3408/3, 61a-65b arasında kayıtlıdır.

²⁴ Eser, *Şerh-i Kasîde-i Ka'b ibn Zühayr* unvanıyla Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, 4094 numarada kayıtlıdır.

²⁵ Buradaki isimler, şu kaynaklardan hareketle aktarılmıştır: Tülücü, 1982; Yeşildağ, 2013.

*İnne'r-rasûle le-seyfun yustedâ'u bihî
Muhennedun min suyûfi'l-hindi meslûlu*

diyü okıdukda, Mısrâ':

Muhennedun min suyûfillâhi meslûlu

diyü ilkâ buyurdılar ve mübârek arkalarında olan bürdeyi atâ buyurdılar, “*Velâ fazzallâhu fâke*” (Ağzına sağlık!) diyü du'â buyurdılar. Mu'âviye, zamân-ı hilâfetinde Ka'b'a on bin akça gönderüp ol bürdeyi talep eyledi. Ka'b, “Dünyâ tolusu mâldan bahr u berde yanumda râcih olan bürde ol bürdedür ki perde-i nâr-ı cahîm ve bürde-i azâb-ı elîm add iderüm” diyü virmekden imtinâ' idüp hıfz-ı edeb eyledi. Ve râvî rivâyet ider ki Ka'b'ı toksan yaşından mütecâviz gördüm, ol du'â semeresiyle yanakları humretde reng-i rummândı ve ağzı dâne-i rummân gibi pür-dendândı. Egerçi cümle a'zâsı kuvvetde tamâm tâb ü tüvândı, ammâ dendânları sad çendândı (Âşık Çelebi, 2018, s. 46).²⁶

18. yüzyılın ilk yarısında *Meşâ'ir*'i kaynak alan bir başka tezkire içerisinde de işlenen bu anekdot (Tekfurdagî, 2021, s. 32-33), son yüzyılda *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'âr*'da, aynı şekilde şiirin meşruiyeti ve padişahların şiire yönelmesi bağlamındaki merkezî yerini muhafaza etmeye devam etmiştir:

Fî'l-cümle ashâb-ı güzîn (*ridvânullahi te'âla aleyhim ecma'in*) hazerâtından olup beyne'l-fusahâ şî'r u inşâsı makbûl ve mergûb olan na't-gûy-ı cenâb-ı Peygamberî Ka'b bin Züheyr hazretleri evâ'il-i hâllerinde medâyih-i aliyye-i hazret-i Nebvî'yi şâmil bir kasîde-i güzîde tanzîmiyle fihrist-i cerîde-i celâlet şeh-beyt-i kasîde-i risâlet sultân-ı enbiyâ sipehsâlâr-ı etkiyâ aleyhi's-seniyyü't-tahâyâ efendimiz hazretlerinin huzûr-ı fâ'izü'n-nûr-ı risâlet-penâhîlerine arz u takdîm eylediklerinde kasîde-i mezkûre mahzûziyet-i âliye-i cenâb-ı Peygamberîyi müstelzim olmuş olması cihetiyle kasîde-i mezkûreye câ'ize olarak o esnâda telebbüs buyurmuş oldukları hırka-i şerîfeleri mâdih-i müşârun-ileyhe iksâ vü ihdâ buyrulup nâzım-ı müşârun ileyh râhile-bend-i dâr-ı âhîret oldukdan sonra zikr olunan hırka-i şerîfe ibtidâ hulefâ-yı Emeviye cânibine ve mu'ahharan Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye *eyyedallâhu te'âla* ilâ yevmi'l-atıyye tarafına nakl iderek Sarây-ı Hümâyûn'da mahall-i mahsûsada mahfûz-ı gencîne-i ta'zîm u tekrîm kılınmış olmağla her şehri siyâm-ı mağfiret-ittisâmda ziyâretleriyle teşerrûf olunmakda olduğu mustağnî-i ta'rîf u beyândır. İşbu nî'met-i vâcibü'l-mahmidete, ya'nî zikrolunan hırka-i şerîfenin Dersâ'âdet'e şeref-i nakline kasîde-i mezkûre sebep-i müstakîl olmuş olduğundan nâzım-ı müşârun ileyh in isrinde bulunmak ümniyye-i hâlisesiyle selâtîn-i izâm hazerâtından ba'zıları sâha-i şî're esîrân-ı rağbet olup çevgân-ı himmetleriyle gûy-ı şöhreti rübûde eylemişlerdir (Fatîn, 2017, s. 16-17).²⁷

Fatîn Efendî'nin (ö. 1283/1866) bu pasajından hareketle, kasidenin Hırka-i Saâdet'le olan irtibatının, bu tarihî hadiseyi Osmanlı toplum hayatı içerisinde canlı tutan en önemli vesile olduğunu da rahatlıkla ifade edebiliriz. Nitekim İstanbul'a getirildiği I. Selim (1512-1520) devrinden itibaren her Ramazan ayının 15'inde resmî merasim hâlinde Hırka'nın ziyâret edilmesi,²⁸ tabii olarak bu kutsal emanetin önemini ve tarihçesini ortaya koyma

²⁶ Transkripsiyon alfabesi terk edilerek ve anlama etki etmeyen birkaç müdahale ile aktarılmıştır.

²⁷ Anlama etki etmeyen birkaç müdahale ile aktarılmıştır.

²⁸ Bu merasimlerde takip edilen teşrifatı ayrıntılarıyla aktaran bir kaynak için bk. *Mehmed Es'ad Efendî'nin Teşrifât-ı Kadîmesi'si*, 2012, s. 49-55.

ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan kasidenin hemen bütün şerhlerinde Kâ'b'a hediye edilen hırkanın akıbeti üzerinde durulmuş ve bunun sarayda muhafaza edilen Hırka-i Saâdet'le aynı giysi olduğu vurgusu gerek açıkça gerekse ima yoluyla ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Kasidenin ilk Türkçe şerhlerinden birini kaleme alıp devrin padişahı IV. Mehmed'e (1648-1687) sunarak sultanın övgü ve ihsanına mazhar olan Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa'nın (ö. 1103/1692) şerhinde geçen,

Ve ol hırka-i şerîfe, rivâyet-i sahiha üzre hâlâ sa'âdetlü ve şevketlü pâdişâhumuzun Hâs Ota'sında taht-ı şerîf üzerinde *altun zarf içinde* mevzû'adur. Her Ramazân-ı Şerîf'de izn-i hümâyûn ile açılıp evvelâ sa'âdetlü pâdişâh-ı âli-şân hazretleri ve sâ'ir mukarrebân ve Hâs Ota hizmetiyle müşerref olan bendegân, kemâl-i ta'zîm u tebcil ile ol hırka-i şerîfeyi takbîl idüp du'â iderler (Abdi Paşa, vr. 41b).

pasajı bu bağlamda oldukça önemlidir. Memur edildiği bu şerhi yazdığı sırada Paşa'nın tam da Hırka-i Saâdet'in muhafaza edildiği Has Oda dairesinde görevli olması ise kayda değer bir başka bilgi olarak karşımıza çıkar. Bundan başka, huzur dersleri münasebetiyle sarayda hazır bulunan ve bu vesileyle Hırka-i Saâdet ziyaretlerine pek çok kez katıldığını ifade eden Üsküdar Kadısı Mustafa İsmüddin Efendi'nin (ö. 1203/1789), kaside üzerine yazdığı Türkçe şerhte hırkanın akıbeti hakkındaki rivayetleri diğer şerhlerden çok daha geniş bir şekilde işlemesi de hatırlanmaya değer bir başka anekdotur. Yine 18. yüzyıl başlarında kasideyi Türk diliyle tahmis eden Süleyman Nahîfî'nin (ö. 1151/1738),

Bu bürde-i latife, ol kiske-i nazîfedür ki tenâvüb-i eyyâm ve takallüb-i şuhûr u a'vâm-ıla mülûk-i Emeviyye ve hulefâ-i Abbâsiyye'den mevâhib-i Rabbâniyye muktezâsınca devlet-hâne-i selâtîn-i Osmâniyye'ye şeref-bahş-ı teberrük ü ta'zîm ve ârâyiş-i teyemmün ü tekrîm olup hâlen hazîne-i âmire-i şehriyârîde mahfûz sanduka-i fahr-ı mübâhât ve mağbût-ı hulel-i cennât olan hırka-i şerîfe idügin muhakkikîn-i ulemâ-i siyer tafsîl u tahkîk eylemişlerdür (Nahîfî, 6b).

şeklindeki beyanı; aynı yüzyıl ortalarında kasideyi beşer beyit hâlinde Türkçeye tercüme eden Abdülbâkî b. Ahmed'in (ö. 1193/1779-80), Kâ'b'a verilen hırkayı kastederek yazdığı,

*Ki el-ân iftilhâridur o hırka Âl-i Osmân'un
Su'âl it târîh ehline eger var ise husbânun*

beyti; son dönem Osmanlı âlim ve müelliflerinden Süleyman Sırrı Efendi (ö. 1931) tarafından Türkçe olarak yazılan siyer-i Nebî'de, Kâ'b b. Züheyr'in serencamının naklinden sonra geçen,

... hulefâ ve selâtîn beyninde halefen an-selef intikâl ederek ile'l-ân ziyâret-i celîlesiyle teberrük ü teyemmün olduğu gibi ilâ-kıyâmî's-sâ'a da Devlet-i İslâmiyye yedinde şeref-bahş-ı teberrük olunacağı eltâf-ı İlâhiyye'den müsterhamdır (Süleyman Sırrı, 2020, s. 277).

cümlesi, konuya ilişkin olarak çeşitli türler içerisinde yer alan dikkat çekici ve iddia sahibi beyanlar arasında zikredilebilir.

Bu noktada hırkanın ve dolayısıyla da kasidenin, dinî-manevi ve tarihî-edebî kıymetinden başka, siyasi rol ve öneminden de söz etmemiz gerekir. Nitekim bir önceki başlığın sonunda aktarıldığı gibi Hz. Peygamber'e ait hırkaların Emevî ve Abbâsî kurucu halifeleri tarafından satın alınıp muhafaza edilmesi, bu mukaddes eşyaların siyaset/hilafet bağlamındaki sembolik değerini de ortaya koymaktadır. Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *Ahkâmü's-Sultâniyye'si*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil'i*, Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418)

es-Subhu'l-'Aşâ' sı gibi kaynaklarda hırkanın "hilafet şiarı" olarak takdim edilmesi,²⁹ ayrıca Süyûtî'nin (ö. 911/1505) halifeler tarihinde, konunun müstakil bir başlık altında ele alınması (Süyûtî, 2013, s. 85-86), yine İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605), halifelerin bayram günleri bu hırkayı üzerlerine giydiğine dair aktardığı bilgiler (Ali el-Kârî, vr. 3b; Ahmed Teymur Paşa, 1951, s. 8) bu sembolik değerın klasik dönemde epeyce kurumsallık kazandığını açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın da söz konusu Mukaddes Emanetleri bu bilinçle muhafaza ettiğinde kuşku yoktur. Adı geçen müelliflere ait eserler, Osmanlı havzasında tanınan ve büyük ölçüde dolaşımda bulunan metinlerdi; en azından kasidenin şerhlerinde dolaylı veya doğrudan müracaat edilen kaynaklar arasında yer alabilmişlerdi. Dahası, kaleme alınan bu şerhlerin ciddi bir bölümünün devrin padişahına sunulması da kanaatimizce bu bilincin bir yansıması olarak değerlendirilmeye oldukça müsaittir.

Padişahların, hırkanın siyasi bağlamı dışında, onun dinî-manevi yönüyle de doğrudan bir ilişkisi olmuştur ki bu irtibatın da kasideyle bir şekilde ilgisini kurmak pek tabii mümkün ve aynı zamanda gereklidir. Mesela Haçova Meydan Savaşı sırasında III. Mehmed'in (1595-1603) düşülen sıkıntılı durum üzerine orduyla birlikte getirilen Hırka-i Saâdet'i sandukasından çıkarıp yüzüne sürerek Allah'tan muzafferiyet dilemesi (Millik, 2005, s. 54), hatta başka rivayetlerde bizzat giyerek orduyu galeyana getirmesi (*Târih-i Na'imâ*, 1280, s. 158; Hammer, 1332, s. 218) epey meşhur bir tarihî anekdot olarak bilinir. Zafer talebinden başka hırkanın şifa vesilesi olmasıyla ilgili bir diğer anekdotu ise IV. Mehmed'in bir uygulaması aracılığıyla görürüz. Padişahın humma hastalığına yakalandığı bir sırada sıhhate vesile olması için Hırka-i Saâdet'e yüzünü sürerek Cenab-ı Hak'tan şifa niyazında bulunduğunu, Nişancı Abdi Paşa, vekâyinâmesinde bizzat aktarmaktadır (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 246; Afyoncu - Demir, 2016, s. 151). Paşa'nın, kasideye yazdığı şerhte bu hırkaya vesile olan kasidenin de aynı manevi tesire sahip olduğunu gösteren şu ifadelerini, bulunduğumuz bağlam içerisinde özellikle dikkatlere sunmak gerekir:

Ve dahi ba'zı ulemâ-yı muhakkikînden mervîdür ki bu kasideye müdâvemet idenler, bi-lutfillâhi te'âlâ, cemî'-i beliyât ü âfâtdan necât bulup merâtib-i ulyâyâ nâil olmak muhakkakdur. Nitekim Ka'b bin Züheyr bunun sebebiyle kılıçdan halâs bulup kibâr-ı sahâbeden oldu (Abdi Paşa, 41b).

²⁹ İlgili nakiller için bk. Ahmed Teymur Paşa, 1951, s. 7, 12.

Görsel 1: Haçova Meydan Muharebesi, 1596 (Çerçeveye alınan detayda bir muvazzaf Hırka-i Saâdet'i başı üstünde taşıyor.³⁰)

Kâ'b b. Züheyr'e hediye edilen hırkanın sosyal yansımalarından biri de tasavvuf sahasında kendisini gösterir. Tasavvufi gelenek içerisinde oldukça merkezî bir yere sahip olan hırka sembolizminin içerdiği öncelikli anlamlardan birinin de Bürde hadisesine yapılan telmih olduğunu söyleyebiliriz.³¹ Tasavvuf ehlinden hırka konusunu geniş bir şekilde işleyen Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) 'Avârifü'l-Ma'ârif isimli eserinde (Uludağ, 1998, s. 373) Hz. Peygamber'in mübarek hırkasının tarihçesi hakkında önemli bilgilerin nakledilmesi ve bu bilgilerden bir kısmının, önemine binaen, yine İsmüddin Efendi -ki kendisi aynı zamanda Nakşî bir mutasavvıftır- şerhinin mukaddimesinde iktibas edilmesi (İsmüddin Efendi, vr. 4a) bu noktada dikkat çekici görünmektedir. Öte yandan kasidenin şarihlerinden ve yine Nakşibendî meşayihinden Arapzâde Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1305-6/1888), hırka üzerinden tasavvufi manalarla örülü, sanatlı bir beraât-i istihlâl örneği sergileyip şerh esnasında da şiiri bu bağlama oturtma gayreti içerisinde olmasını da burada hatırlatmadan geçmemek gerekir.

Kasîde-i Bürde'nin Osmanlı kültür hayatındaki önemli ve dikkat çekici yansımalarından biri de, bu kez görsel sanatlar düzleminde, hüsn-i hat sahasında kendisini gösterir. Bûsîrî'nin *Bürde* ve *Muhammediyye* kasideleri, *Elif Kasidesi*, *Besmele Kasidesi*, *Hilye-i*

³⁰ Minyatür şu kaynaktan yerleştirilmiştir: Aydın, 2009, s. 56-57. Aslı, Tâlikizâde Mehmed Subhî'nin (ö. 1014/1606) *Şehnâme-i Sultân Mehmed* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi: Hazine, nr. 1609) adlı eseri içerisinde yer almakta olup Nakkaş Hasan Paşa'ya (ö. 1031/1622) ait bir çizimdir.

³¹ Bir ilişkilendirme için bk. Albayrak, 2014, s. 401.

Hâkânî, *Hilye-i Şerîfe* gibi meşhur dinî-edebî metinler ile birlikte mürekkebat meşklerinde talim edilen gözde metinlerden biri olan *Kasîde-i Bürde* (Memiş, 2020, s. 44-45; Serin, 2005, s. 463) tam metin, birkaç beyit yahut sadece matla olarak gerek klasik dönem gerekse son dönem hat ustaları tarafından müzeyyen levha veya nüshalar hâlinde hazırlanmıştır. Hâfız Osman (ö. 1110/1698), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1293/1876), Mehmed Şevki Efendi (ö. 1304/1887), Kâmil Akdik (ö. 1941), Mehmet Emin Yazıcı (Neyzen Emin Efendi, ö. 1945), Mustafa Halim Özyazıcı (ö. 1964) *Bürde* beyitlerini hüsn-i hat ile yazan hattatlardan bazılarıdır.

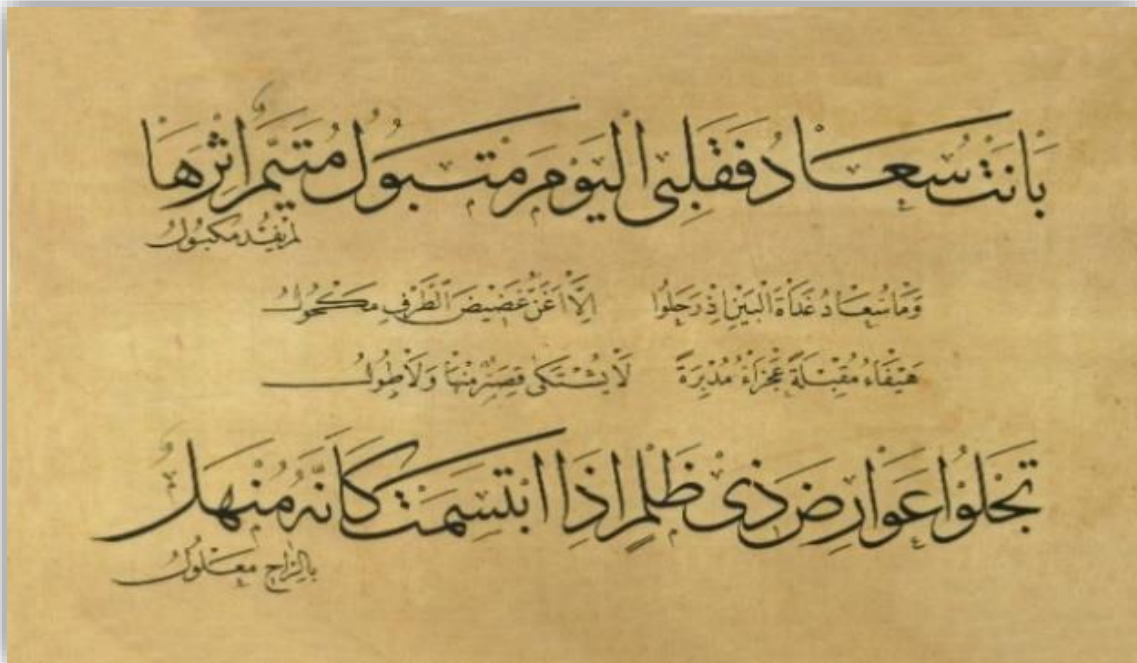
Görsel 2: Hâfız Osman'ın hatt-ı destinden *Kasîde-i Bürde*'nin matla (Bûsirî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin 68. beyti de arada)

Görsel 3. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin hatt-ı destinden *Kasîde-i Bürde*'nin altıncı beyti (Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin 10 ve 11. beyitleri de arada)

Görsel 4: Kâmil Akdik'in hatt-ı destinden *Kasîde-i Bürde*'nin ilk dört beyt

Görsel 5: Mehmet Emin Yazıcı'nın hatt-ı destinden *Kasîde-i Bürde*'nin ilk iki beyti (Tezhip: Gülsüm Gügercin)

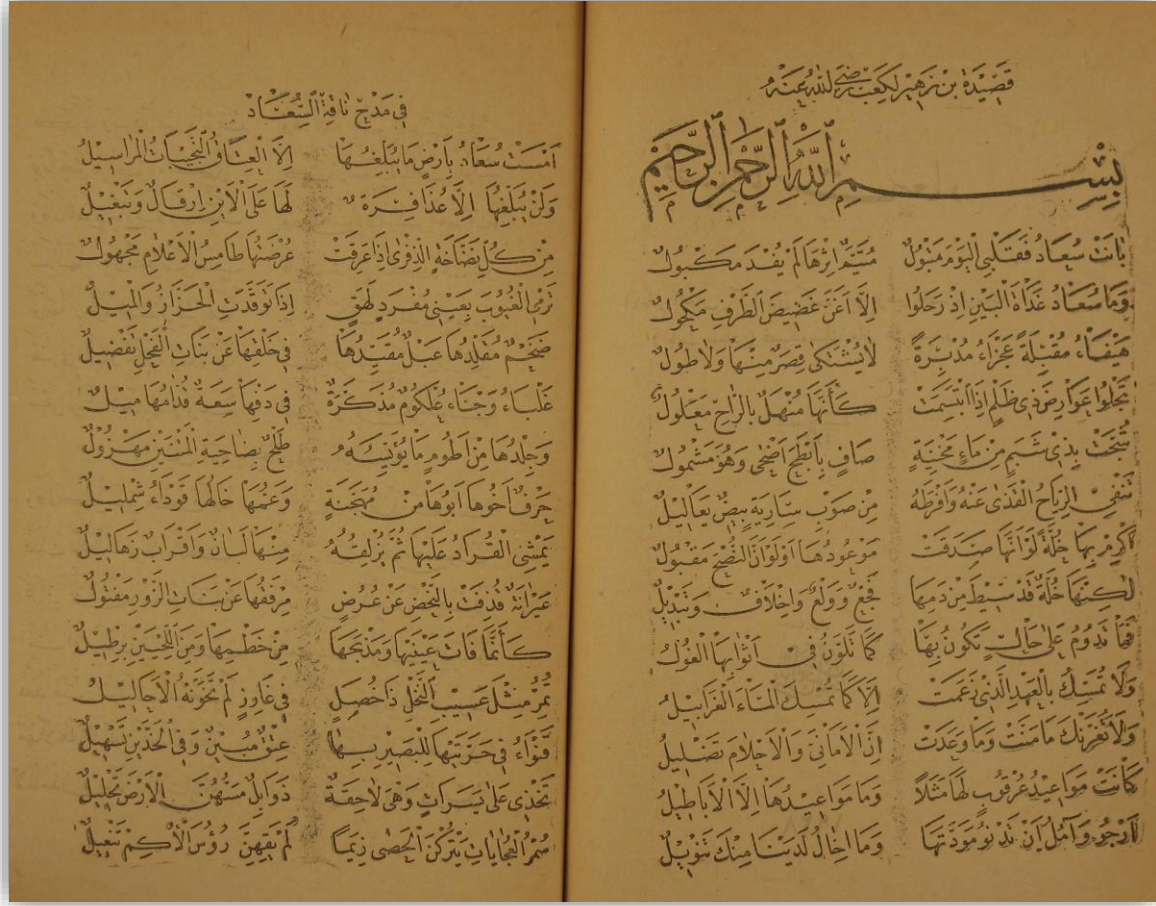

Görsel 6: Ahmed b. İsmâil isimli bir hattata ait olup yazı, süsleme ve cilt sanatlarının etkin ve dikkat çekici bir şekilde kullanıldığı 1740 tarihli bir el yazmasında *Kasîde-i Bürde*'nin ilk sayfaları³² (Satır aralarında bazı ibarelerin icmalî Arapça izahları yer alıyor.)

³² Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 9758 numarada kayıtlı olan bu el yazmasını kitap sanatları bağlamında değerlendiren bir tez çalışması için bk. Çoban, 2017.

Görsel 7. M. Halim Özyazıcı'nın hatt-ı destinden *Kasîde-i Bürde*'nin tam metni³³ (İlk iki sayfa)

3. *Kasîde-i Bürde* Etrafında Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Eserler

3.1. Şerhler

3.1.1. Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi Şerhi

17. yüzyıl Osmanlı kadılarında Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi (ö. 1078/1667)³⁴, Kâ'b b. Zühayr'ın *Kasîde-i Bürde*'si üzerine Türkçe şerh yazan ilk şarihlerden biri, büyük bir ihtimalle de birincisidir. Bu kısmi belirsizliğin sebebi, eserin yaklaşık 3 yıllık bir tarih aralığıyla sınırlandırılabilir oluşu ve bir diğer Türkçe şerhin –bir sonraki eser– yine bu muhtemel zaman dilimi içerisinde verilmiş olmasıyla ilgilidir. Söz konusu tarih aralığı ise şarihin, “fakîrün mu’in ü dest-gîri” olarak andığı hamisi Sadrazam Köprülü Mehmed

³³ Özyazıcı'nın bu eseri, Ispartalı Zeynelâbidin Bey'in 1928'de neşredilen *Hadîka-i Semeretü'l-Fuâd* isimli mensur *Kasîde-i Bürde* tercümesinin sonunda yer almaktadır.

³⁴ Her ne kadar şarih, eserde kendisini “Ahmed el-Üsküdârî” olarak takdim ediyorsa da genel ve özel nitelikte birtakım ipuçları, eser sahibinin adı belirtilen kadı efendi olduğunu katiye yakın bir şekilde ortaya koymaktadır. Genel ipuçları isim, nisbe, yaş, devir, donanım gibi özelliklerin uyuşması iken özel ipuçları ise *Şakâ'ik* zeyillerinde bu zatın Köprülü Mehmed Paşa'yla –ki eserde onun hamiliğinden söz ediliyor– çok yakın münasebeti olduğundan söz edilmesi ve ayrıca nüshalardan birinin zahriyesinde şarihin burada da aynı şekilde verdiğimiz uzun isminin açıkça kaydedilmiş olması şeklinde izah edilebilir. | Çeşitli katalog ve araştırmalarda şarih Ahmed el-Üsküdârî, Halvetî mutasavvıf Seyyid Ahmed Raûfî el-Üsküdârî (ö. 1170/1757) olarak verilmişse de bu, yukarıda belirtilen genel ve özel karinelerle hiçbir şekilde uyuşmayan yanlış bir tespittir.

Paşa'yı Yanova fatihi olarak vasıflandırmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla eser, Yanova'nın 1 Eylül 1658 günü gerçekleşen fethi ile Köprülü'nün 31 Ekim 1661 günü vuku bulan ölümü arasına tarihlenmektedir. Bu süre zarfında Üsküdar ve Galata gibi merkezi kadılıklarda bulunan Ramazan Ahmed Efendi'nin, Köprülü'nün vefatından sonra, başta mukaddime bölümünde olmak üzere eserde gerçekleştirdiği bazı küçük değişikliklerin ardından şerhini bu kez Sultan IV. Mehmed'e (1648-1687) arz ettiği anlaşılmaktadır. Metnin ikinci bir versiyonu olarak değerlendirebileceğimiz bu yeni hâli için belirlenecek tarihe padişahın Uyvar fatihi olarak anılması sayesinde alt sınırını bulmakta, üst sınırı ise şarihin ölüm tarihi oluşturmaktadır. Buna göre eserin padişaha sunulduğu nihai hâlinin 23 Eylül 1663 ile Haziran 1667 arasına tarihlenebileceğini kaydedebiliriz.

Şimdiye dek 12 nüshasını tespit edebildiğimiz eserin en dikkat çekici özelliği ise Arap edebî kültürü içerisinde verilen bu kasideyi Osmanlı şiirinin önde gelen şairlerinin berceste mısralarıyla şerh etme girişiminde bulunmasıdır. Bu kapsamda Necâtî, Hayâlî, Bâkî, Hayretî, Bağdatlı Rûhî, Taşlıcalı Yahya, Bursalı Rahmî, Zeyrekî, Hüdâyî, Sabâyîzâde, Süheylî, Na'im, Mihrî Hatun, Nef'î ve Şeyhülislam Yahya'nın beyitleri, şerhin çeşitli yerlerinde karşımıza çıkar. Bunlardan başka Hâkânî Mehmed Bey'in *Hilye-i Sa'âdet*'i ile Muğlalı İbrâhim Şâhidî Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'sinden bazı beyitlere de eser içerisinde yer verildiği görülür. Şerhin nesir kısmında tercih edilen dil ise son derece berrak ve tekellüfsüz olup konuşma diline ait Türkçe kökenli kelime yoğunluğu oldukça fazladır. Gerek kullanılan sade dil gerekse zikredilen Türkçe şiirler, şarihin mukaddime belirttiği dikkat çekici bir hedefle bire bir örtüşmektedir ki bu da *Kasîde-i Bürde*'nin Arap libası giymiş bir güzele benzetilerek, yazılacak şerhin bu güzele Rum/Türk elbisesi giydireceği yönündedir.

Eserde takip edilen usule dair bir diğer cihete eğilecek olursak, ilk beyitlerin şerhinde -kasideyi Arapça şerh eden İbn Hişâm en-Nahvî'den (ö. 761/1360) hareketle işlendiği anlaşılan- nispeten ayrıntılı gramer izahlarına yer verilmişse de kısa bir süre sonra şarihin "kırık mana" diyebileceğimiz bir tarz üzere ibarelerin motamot tercümesine yöneldiği gözlemlenir. Bu açıdan pek de istikrarlı olmayan, karma diyebileceğimiz bir şerh usulünün esere hâkim olduğunu ifade edebiliriz. Diğer şerhlerden farklı olarak mukaddime bölümünde Bürde hadisesine yer verilmeyen eserde nesre çeviri pasajlarının, içeriğe göre "Hâsıl-ı Ma'nâ-yı Mısrâ-ı Hüzn", "Hâsıl-ı Ma'nâ-yı Beyt-i İftirâk" gibi farklı başlıklar altında verilmesi ise eserin dikkat çekici bir diğer özelliği olarak not edilebilir.³⁵

Yazma Nüshaları: 1) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Esad Efendi, nr. 924/8, 219b-243a; 2) SYEK: Fatih, nr. 5333/5, 88b-108b; 3) SYEK: Halet Efendi Eki, nr. 104; 4) SYEK: Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1013/1, 1b-18b; 5) SYEK: Laleli, nr. 3657/3, 88b-117a; 6) SYEK: Nuruosmaniye, nr. 4005; 7) SYEK: Nuruosmaniye, nr. 2222/3, 138b-171b; 8) SYEK: Kemankeş, nr. 482; 9) Millî Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 2545/5, 27b-43b; 10) İzmir Millî Kütüphane: Türkçe Yazmalar, nr. 1561; 11) Konya Yazma Eser Kütüphanesi: Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 1072, 109a-136a; 12) Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms.or.oct. 3091.

3.1.2. Abdurrahman Abdi Paşa Şerhi

Üsküdarî Ramazan Ahmed Efendi şerhinin verildiği birkaç yıl içerisinde *Kasîde-i Bürde*'yi Türkçe olarak şerh eden isimlerden biri de Enderun'dan yetişerek yüksek bürokratik ve tarih yazıcılığı kademelerinde bulunan Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa'dır (ö. 1103/1692).³⁶ Eserin nüshalarından anlaşıldığı kadarıyla bu şerhin de bir önceki eserde

³⁵ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi, eserin detaylı bir incelemesi ve şerhin tenkitli metni tarafımızca yayımlanmıştır. Bk. Galata Kadısı Üsküdarî Ahmed Efendi & Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa, 2022, s. 15-126.

³⁶ Hâce-i Has Oda, Vezir, Nişancı/Tevkî'î, Vak'anüvis gibi birçok kritik vazife üstlenmiş olan Abdurrahman Abdi Paşa, eserinin nüshalarının muhtelif yerlerinde -ve dolayısıyla katalog çalışmalarında- bu farklı

olduğu gibi iki versiyonu bulunmaktadır. İlk versiyonda eseri 6 Haziran 1661 tarihinde³⁷ hamisi konumundaki Musahib Sâlih Ağa'nın (ö. 1079/1669'dan sonra) teşvik ve himayesiyle kaleme aldığını belirten Abdi Paşa, adı geçen ağanın şeyhülharem vasfıyla Hicaz'a tayininden bir süre sonra, mukaddimede yaptığı değişikliklerle birlikte şerhini 31 Mart 1664 tarihinde IV. Mehmed'e bizzat takdim etmiştir. Paşa eserini sunup padişahın takdir ve ihsanına mazhar olduğunu, vekâyinâmesinde şu sözlerle anlatır:

Ve bu fakîr-i kalilü'l-bizâ'a, muharrir-i vekâyî' bendeleri, Sahâbî'den Ka'b b. Züheyr *radıya'llâhu anh'*un "Kasîde-i Lâmiyye"sini³⁸ fermân-ı hümâyûnla terceme ve ayân idüp inâyetlü pâdişâhımız hazretlerinün manzûr-ı mülûkâneleri oldukda ba'de'l-mütâla'a ve'l-istihsân envâr-ı eltâf-ı aliyyelerinden bu ednâ kullarına üç dâne çerâğ ihsân buyurdular.³⁹

Abdi Paşa, şerhini yazdığı bu yıllarda, kasideyle özdeşleşen Hırka-i Saâdet'in muhafaza edildiği Has Oda'da vazifeliydi. Eserin padişaha sunulduğu tarihin Ramazan ayının 14'üne denk düşmesi bir tesadüf değildir. Nitekim bu tarih, tam da Hırka-i Saâdet'in resmî ziyaret günlerine tekabül etmektedir. Paşa'nın her iki versiyonda da bu vazifeye memur edildiğini ifade eden sözleriyse sürdürdüğü bu görevle örtüşmektedir. Şerhin kendisinden istenmesinde onun bu vazifesinin yanı sıra usta bir münşi olmasının da belirleyici bir rolü olduğu muhakkaktır. Öte yandan eserin vücuda gelmesinde padişah emrinin söz konusu olması, IV. Mehmed'in kasideye olan ilgisinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bir önceki şerhin de kendisine sunulduğunu ve ayrıca Arap coğrafyasından merkeze gelen dil ve belagat âlimi Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) de kendisine bu kasidenin bir haşiyesini sunması bu ilgiyi biraz daha somut bir şekilde gözler önüne serer.⁴⁰

Şimdiye kadar 20 nüshasını tespit edebildiğimiz eserin mukaddimesinde kasideyi "Türkî lisân üzre şerh u beyân ve münderic olan fevâ'id-i hafiiyesini herkese keşf u ayân" edeceğini ifade eden şarih, belirlediği hedefe uygun bir şekilde eseri son derece açık bir dille kaleme almış, bu meyanda tıpkı bir sözlük gibi, kasidede geçen kelimelerin hemen hepsinin Türkçe karşılığını vermeye özen göstermiştir. Kanaatimizce eserin en fazla nüshaya sahip Türkçe şerh olmasında da bu hedefin gerçekleştirilme çabasının önemli bir payı vardır. Öte yandan gramer izahları ve tartışmalı meselelerde İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Abdullah b. Muhammed Nukrekâr (ö. 776/1375), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi kasideyi Arapça şerh eden âlimlerden etkin bir şekilde istifade eden ve "Yanımızda bulunan şerhler" gibi dikkat çekici bir kayıtle bu gibi kaynaklara doğrudan başvurduğunu belli eden Paşa'nın yine de dil ve gramer bahislerinde derinleşmeyip anlam aktarımına öncelik verdiğini ifade edebiliriz. Bu tahlillerin ardından "Mahsûl-i Beyt" başlıklarıyla

mansiplarıyla takdim edildiğinden, ilgili literatüre dönük bazı çalışmalarda Abdurrahman isimli birden fazla şarih olduğu zannedilmiştir. Hâlbuki bu unvanların hepsi de aynı kişiye işaret etmekte olup aktarılan eserler, aynı şerhin farklı nüshalarından ibarettir.

³⁷ Bu tarih, Üsküdârî Ahmed Efendi şerhinin tarihlendiği muhtemel zaman aralığının son demlerine tekabül ettiğinden, Üsküdârî şerhinin Abdi Paşa şerhinden daha önce yazılmış olma ihtimali -kesin olmamakla birlikte- kuvvetli görünmektedir.

³⁸ Revi harfinin lâm olmasından ötürü kaside bu şekilde de isimlendirilmiştir. Abdi Paşa, gerek bu beyanında gerekse şerhinin mukaddimesinde kasideye bu şekilde atıfta bulunmayı tercih ediyor. Bu ayrımın gözden kaçırıldığı bazı katalog ve araştırmalarda söz konusu kasidenin Kâ'b'a ait bir başka manzume imiş gibi aktarıldığı görülüyor.

³⁹ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyî'nâmesi*, 2008, s. 183.

⁴⁰ IV. Mehmed'in, Hz. Peygamber tarafından Kâ'b b. Züheyr'e hediye edildiği rivayet edilen Hırka-i Saâdet için yaptırdığı altın işlemeli dış mahfazayı da bu esnada hatırlatmak yerinde olur. Bk. Aydın, 2009, s. 62-63.

verilen nesre çevirilerde de Türkçe kökenli kelimelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı oldukça berrak ve kolay anlaşılır bir nesir dilinin tercih edildiğini söyleyebiliriz.⁴¹

Yazma Nüshaları: 1) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi: Hazine, nr. 720/3, 31b-52b; 2) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Ayasofya, nr. 4086; 3) SYEK: Esad Efendi, nr. 2754; 4) SYEK: Hacı Mahmud Efendi, nr. 3765; 5) SYEK: Halet Efendi, nr. 798/2, 23b-34a; 6) SYEK: Hasan Hayri-Abdullah Efendi, nr. 16/2, 298b-309b; 7) SYEK: Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1013/2, 19b-48b; 8) SYEK: Laleli, nr. 3657/7, 138b-147b; 9) SYEK: Mihrişah Sultan, nr. 197/2, 57-88; 10) SYEK: Ömer İşbilir, nr. 24; 11) SYEK: Şazeli Tekkesi, nr. 97/1, 1b-17b; 12) SYEK: Yazma Bağışlar, nr. 4229/1, 1b-28a; 13) Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi: Veliyyüddin Efendi, nr. 2131/4, 178b-197a; 14) Millet Yazma Eser Kütüphanesi (MYEK): Ali Emiri Edebiyat, nr. 78; 15) MYEK: Ali Emiri Edebiyat, nr. 340; 16) MYEK: Ali Emiri Şer'iyye, nr. 733/3, 38b-71a; 17) Konya Yazma Eser Kütüphanesi: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 141/1, 1b-31b; 18) Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Raşid Efendi, nr. 196/10, 75b-105a; 19) Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 515; 20) Mısır Millî Kütüphanesi: Talat, nr. 877, 186-213.

3.1.3. Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi Şerhi (I)

18. yüzyıl Osmanlı merkez kadılarında Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi (ö. 1203/1789) de *Kasîde-i Bürde* üzerine Türkçe şerh yazan isimler arasındadır. Üsküdar ve Edirne kadılıklarında bulunan, ayrıca huzur dersi⁴² müdavimlerinden biri olarak sarayda düzenlenen tefsir sohbetlerinde de hazır bulunan İsmüddin Efendi'nin diğer şarihlerden farklı olarak kaside etrafındaki mesaisi bir eserle sınırlı kalmamıştır. Kendisi kaside üzerine 2 ayrı Türkçe şerh yazdığı gibi Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ve Sa'd b. Abdullah el-Kâzerûnî (ö. ?) tarafından *Bürde* üzerine yazılan Arapça şerhleri *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerheyn ve Kühû'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd* isimli bir eser dâhilinde buluşturup Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca Bûsirî'nin, Kâ'b'ın bu kasidesi üzerine yazdığı nazireye de *Zâdu'l-İbâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd* isimli Arapça bir şerh daha yazmış, dolayısıyla *Kasîde-i Bürde* etrafında verdiği 4 eserle kayda değer bir mesai ortaya koymuştur.

İsmüddin Efendi'nin bu başlıkta ele alacağımız ilk Türkçe şerhi 1754 tarihlidir.⁴³ Hem bundan tam 30 yıl sonra, 1785'te yazdığı ikinci Türkçe şerhin mukaddimesinde hem de 1773 tarihli *Aksa'l-Müfâd* isimli tercümesinin son kısmında bu ilk şerhinden bahseden İsmüddin Efendi, söz konusu öncü eseriyle adeta bir prototip ortaya koymuş, daha sonraki çalışmalarında ise bu metni geliştirme fırsatı bulmuştur. İkinci şerhinin mukaddimesinde ilk şerhinden söz ederken bu metni Süyûtî, İbn Hişâm, Kâzerûnî, İbn Enbârî, Molla Hindî, Tebrîzî, Sükkerî ve Fârisî şerhlerinden hareketle oluşturduğunu belirten şarih, ibarelerin lügat ve 'râbını vererek mana ve nükteleri detaylı olarak şerh ettiğini belirtmiş ve eserin mukaddimesinde geçtiği üzere şerhini ehîbbâya, yani dostlara armağan etmiştir.

Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonu 2758 numarada kayıtlı cildin 1b-29a sayfaları arasında bulunmakta olup bu ise bizzat İsmüddin Efendi'nin hatt-ı destinden çıkan, müsvedde durumunda bir yazmadır. Şarihin 1785 tarihli ikinci Türkçe şerhi ile *Aksa'l-Müfâd* isimli seçme tercümesine aşağıda gelecek ilgili başlıklar altında yer verilecektir.

⁴¹ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi, eserin detaylı bir incelemesi ve şerhin tenkitli metni tarafımızca yayımlanmıştır. Bk. Galata Kadısı Üsküdârî Ahmed Efendi & Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa, 2022, s. 127-244.

⁴² Huzur dersi tabiri, 1172/1759 yılı itibarıyla her sene Ramazan ayında seçkin âlimlerin katılımıyla sarayda, bizzat padişahın huzurunda gerçekleştirilen tefsir dersleri için kullanılmaktaydı. Bk. Mardin, 1951, s. 13.

⁴³ Tam tarihse eserin tek nüshasının ferağ kaydında belirtildiğine göre 11 Rebiülahir 1167 / 5 Şubat 1754'tür.

3.1.4. Seyyid Mehmed Fâiz Efendi Şerhi

Kasidenin 18. yüzyıldaki Türkçe şerhlerinden biri de İstanbul'un seçkin ulema ailelerinden birine mensup olan Seyyid Mehmed Fâiz Efendi'ye (ö. 1208/1794) aittir.⁴⁴ Hadis ve kıraat ilminde öne çıkan ve aralarında reisülkurrâların bulunduğu aile büyüklerinin izinde giden Fâiz Efendi, Süleymaniye Dârülhadisinde müderrislik yaptıktan sonra Üsküdar, Edirne, Medine ve İstanbul gibi mevleviyet kadılıklarında bulunmuş ve ömrünün son yıllarında nakîbüleşraf⁴⁵ olarak vazife yürütmüş bir bürokrattır. Kendisi aynı zamanda hattat ve divan sahibi bir şair olup Fâiz mahlasıyla çeşitli edebî türlerde Türkçe şiirler yazmıştır.

Kasîde-i Bürde üzerine yazdığı Türkçe şerh, mukaddime bölümündeki imaya göre onun Üsküdar kadılığını sürdürmekte iken yazdığı bir metindir ki bu da eserin 1776-1778 yılları arasına tarihleneceği anlamına gelir. Fâiz Efendi, Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi şerhindeki söz oyununa benzer bir şekilde, *Bürde'*yi Hicaz/Arap dokuması bir kumaşla örtülü bir bedene benzetmekte, buradan hareketle kasideyi anlamak isteyen kimselerin buna muvaffak olamadıklarını gerekçe göstererek Türkçe bir şerh yazmaya niyet ettiğini ve bu şekilde ona Rûmî/Türkî bir elbise giydireceğini ifade etmektedir. İlginç olan tarafsa şarihin, bu meziyeti, diğer şerhlerden ayırıcı bir vasıf olarak öne çıkarmasıdır. Dolayısıyla onun, Ahmed Efendi de dâhil olmak üzere, önceki şerhlerden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten şerhlerde takip edilen usul, kapsam ve içeriğin birbirinden farklı olması da bu hususu teyit etmektedir.⁴⁶

Eserin ön plana çıkan özelliği, hemen her şerhte verilen gramer tahlillerinin burada oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmasıdır. Öyle ki daha şerh kısmına geçilmeden evvel, *Bürde* hadisesindeki manzum mektuplaşmanın dahi gramatik açıdan sayfalarca izahına yer verildiği görülür. Eserin önceki şerhlere nazaran daha hacimli olmasının sebebi de temelde budur. Tam bu noktada şarihin, ilim talebelerinin istifade edebilmesi için manzumenin dilbilgisel açıdan ele alınıp değerlendirileceğine yönelik mukaddimede yer alan ifadelerini de dikkate sunmak gerekir. Bu pedagojik gaye, eserde yer alan gramatik izahların ve dolayısıyla bütün bir eserin kapsamı açısından merkezî bir gerekçe oluşturmaktadır. Kasideyi Arapça şerh eden İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), bu izahlar esnasında şarihin temel başvuru kaynakları olarak karşımıza çıkar. Fâiz Efendi'nin bu kaynakları tamamlayıcı nitelikte birtakım ilavelerde bulunması, eserin bir haşiyeden beklenen sorumluluğu üstlendiğini de ortaya koymaktadır.

Beyitlerin gramer tahlilinin ardından "Me'âl-i Beyt" başlıkları altında verilen nesre çevirilere gelince, bu pasajların -Ahmed Efendi ve Abdi Paşa şerhlerinden farklı olarak- edebî açıdan kendini belli eden müzeyyen bir üslupla kaleme alındığını rahatlıkla

⁴⁴ Şerhinde kendisini Ebû Edhem Mehmed Fâiz olarak tanıtan şarihin vefat yılı *Osmanlı Müellifleri'*nde 1208 (1794) yerine sehven 1028 (1618-19) olarak verildiğinden literatüre dair yapılan bazı çalışmalarda eser, *Bürde'*nin ilk Türkçe şerhi olarak takdim edilmiştir. Doğru tarihe göreyse kendisi bir 18. yüzyıl âlimi olup şerhi ise kasidenin tespit edebildiğimiz dördüncü Türkçe şerhidir.

⁴⁵ Nakîbüleşraf; seyyid ve şeriflerin, yani Peygamber neslinden gelen kimselerin hukuki, idari, mali vb. işlerinden sorumlu muvazzaflardır. Protokol seviyesi üst düzey olan bu görev vazife alan kişiler de seyyid/şerifler arasından seçilmekteydi.

⁴⁶ Yukarıdaki söz oyunu birçok esere ait sebep-i telif beyanları arasında görebileceğimiz, sanatlı ancak biraz da klişeleşmiş bir tercih olduğundan sadece buradan hareketle iki eser arasında bir ilişki kurmak yanlış olacaktır. Yeri gelmişken aynı yıllarda şerhlerini kaleme alan Ahmed Efendi ile Abdi Paşa'nın metinleri arasında da herhangi bir gönderme, haberdarlık alameti ya da usul benzerliğinin söz konusu olmadığını kaydedebiliriz. Dolayısıyla hepsi de İstanbul merkezli olarak eserlerini veren ilk şarihlerin birbirinden bağımsız hareket ettiği anlaşılıyor.

söyleyebiliriz. Şarihin edebî hünerini sergilediği bu bölümlerin, kasidenin manzum tercümesiyle sonlandırılmış olması ise eserin edebî kalitesini bir kat daha artırmıştır.⁴⁷

Eserin bilinen tek nüshası, Mısır Millî Kütüphanesi Mecami Türki Talat koleksiyonu 79 numarada kayıtlı cildin ikinci eseri olarak 15b-162b sayfaları arasında yer almaktadır. Bu ünik yazma, Hüseyin b. Ahmed el-İskilibî adlı bir müstensih tarafından şarihin vefatından iki yıl sonra, 7 Mayıs 1796 tarihinde istinsah edilmiştir.⁴⁸

3.1.5. Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi Şerhi (II)

İki başlık geride *Bürde* üzerine yazdığı ilk Türkçe şerhten söz ettiğimiz İsâmüddin Efendi'nin ikinci şerhini de kronolojik bir ilerleyiş adına burada ele almaya çalışacağız.⁴⁹

Şarihin kaside üzerine yazdığı bu ikinci şerh 1785 tarihlidir.⁵⁰ Bu tarih, onun Edirne kadılığına tayin edilmesinden bir önceki yıla denk gelir. Bu eserinde de ilk şerhte kullandığı kaynaklardan istifade etmeyi sürdüren İsâmüddin Efendi'nin, öncekinden farklı olarak daha donanımlı, standart ve istikrarlı bir metin ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Ele aldığımız şerhin öncekine nispeten geliştirilmiş nihai bir çalışma olduğunu ortaya koyan bu farklılığın oluşmasında, ilk metni ilmiyeye dâhil oluşundan hemen önce vermiş olması ile ikinci metni olgunluk çağında, vefatından birkaç yıl önce vermesinin belirgin bir rolü vardır. Şarih bu yeni çalışmasında takip ettiği usulü mukaddimesindeki şu cümlelerle ifade eder:

Şimdi beytin müfred yâ izâfet ile mürekkeb olan her bir lafzının, alâ kâ'ideti'n-nahv, ma'nâların fehm ve istifâde olunmak üzere takrîr, ve sâniyen her birinin akabinde virilen ma'naları mübeyyin i'râb ü lugat ve murâd ü mezâyâsın tahrîr, ve iktizâ itdiği mahalde beytin hâsıl-ı ma'nâsı ve mezâyâ ve nûket-i uhrâsı tastîr olunmak üzere, kurre-i aynum, ferzend-i ercümendüm, ser-tâc-ı ezkiyâ Baba Mehmed Kâmil Ebü's-Safâ'nın iltimâsıyla ihtisâr olundu.

Pasajın sonunda eseri oğlunun talebiyle hazırladığını ifade ederek sebep-i telife de açıklık getiren şarih, *Bürde* hadisesi ve Kâ'b'a armağan edilen hırkanın akıbeti hakkında İslam tarihlerinden hareketle ayrıntılı bilgiler nakleder. Bu sırada huzur dersleri vesilesiyle Saray-ı Hümâyün'da muhafaza edilen Hırka-i Saâdet'i defaatle ziyaret etme fırsatı bulduğunu da bu bilgilere ilave ederek hadiseyle arasında bir bağ kurar.

Kasidenin teknik özellikleri ve şerh kısmında büyük ölçüde Celâleddin es-Süyûtî şerhini kaynak alıp kimi zaman kaynağındaki ilgili pasajları tercüme etme yoluna giden İsâmüddin Efendi, bununla beraber İbn Hişâm ve Kâzerûnî başta olmak üzere ilk şerh için de isimlerini verdiği müelliflere yeri geldikçe başvurarak adeta ansiklopedik bir şerh çalışması ortaya koymaya çalışır. Bu kritik mesai ise Türkçe okuryazar kitle açısından malumatı kendi dillerinde ve derli toplu olarak bulabilecekleri tek bir kaynağın oluşması anlamına gelir. Gramer izahları ve tartışmalı meselelerin açıklığa kavuşturulması için başvurulan çeşitli kaynaklara rağmen şarihin dil ve lafızdan ziyade anlam aktarımı merkezli bir plan tercih ettiğini söylemek mümkündür.⁵¹

⁴⁷ Müstakil bir tercüme olarak da görülebilecek bu hususi mesaiyi, daha belirgin bir şekilde dikkatlere sunabilmek için kasidenin Türkçe tercümeleri başlığı altında da işleyeceğiz.

⁴⁸ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi ve eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 76-108.

⁴⁹ Burada bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Şöyle ki İsâmüddin Efendi'nin kaleme aldığı bu şerhler, Ahmed Efendi ve Abdi Paşa örneklerinde görüldüğü gibi birer varyant değil, başlı başına iki ayrı eser olarak karşımıza çıkmakta olup bu gerekçeyle müstakil başlıklar altında tanıtılmaktadır.

⁵⁰ Tam tarihse müellif müsveddesinde yer alan ferağ kaydına göre 1 Ramazan 1199 / 8 Temmuz 1785'tir.

⁵¹ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi, eserin detaylı bir incelemesi ve şerhin metni tarafımızca yayımlanmıştır. Bk. Güler, 2021, s. 109-134, 501-585.

Yazma Nüshaları: 1) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY3065/1, 1b-36a (müellif müsveddesi); 2) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Yahya Tevfik, nr. 314/1, 1b-59a.

3.1.6. Mollacıkzâde Mehmed Râif Efendi Şerhi: *Ziyâu'l-Fu'âd*

19. yüzyılda *Kasîde-i Bürde'*yi Türkçe şerh eden ilk isim olarak karşımıza çıkan Yenişehir-i Fenâr Kadısı Mehmed Râif Efendi (ö. 1240/1824-25), pek çoğu kadı ve kazasker olarak vazife alan İstanbullu meşhur bir ulema ailesine mensuptur. Mollacıkzâdeler olarak bilinen bu ailenin adı, Dîvân-ı Hümâyün kâtiplerinden Mollacık Mehmed Efendi'nin lakabından ileri gelmekte olup bu zat, Râif Efendi'nin büyük dedesidir. Ailenin en tanınmış ismi olan Rumeli Kazaskeri İshak Efendi (ö. 1195/1781) ise şarihin dedesi olmaktadır. İlerde Osmanlı'nın en meşhur sadrazamlarından biri olarak tanınacak olan Koca Râğb Paşa (ö. 1176/1763), İshak Efendi'nin kız kardeşi Lebâbe Hanım'la evlenerek Mollacıkzâdelere damat olmuş, böylece aile, yüksek bürokrasi ile akrabalık bağı da kurmuştur.

Tezkirelerde hâl tercümesine yer verilen, devrinin tanınmış şairlerinden biri olan Mehmed Râif Efendi'nin *Bürde* üzerine yazdığı *Ziyâu'l-Fu'âd fî Şerhi Bânet Su'âd* isimli şerhi, onun hem ilmi hem de edebî birikimini görmemize aracı olan bir metindir. Elimizde tek bir nüshası olan bu eser, şarihin henüz hayatta olduğu 23 Ocak 1818 tarihinde istinsah edilmiştir. Râif Efendi'nin hem ilmiyedeki geçmişi hem de bir diğer eseri olan *Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye'*yi belirtilen tarih civarında vermiş olması, şerhin bu istinsah tarihine yakın bir zaman dilimi içerisinde yazıldığını düşündürmektedir. Râif Efendi, vefatından birkaç ay önce İstanbul'dan Rumeli'ye tayin edildiğinden şerhin payitahtta yazıldığı anlaşılmaktadır.

Mukaddime bölümünde, şairini kurtuluşa eriştiren bu kasideyi şerh edecek olmakla kendi manevi kurtuluşuna da bir vesile oluşturma gayretini dile getiren Râif Efendi, yüce manalara sahip olan bu belîğ kasideyi açık bir Türkçeyle şerh edeceğini ifade eder. Şarihin burada kasidenin o zamana değin Türkçe olarak şerh edilmediğini söyleyerek bu işe giriştiğini belirtmesinden, tıpkı Mehmed Fâiz Efendi'de olduğu gibi, önceki Türkçe şerhlerden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Eserin giriş bölümünde dikkat çeken bir diğer bilgiyse şarihin İbn Hişâm en-Nahvî şerhini temel kaynak olarak kullanacağını belirtmesidir.

Diğer pek çok şerhte olduğu gibi iki aşamalı bir usul takip eden Râif Efendi, belirttiği kaynağından da yararlanarak evvela ibarelerin gramatik tahlilleri üzerinde durmuş ve kelimelerin sözlük manalarını vermiştir. "Mefhûm-ı Beyt" başlıklı ikinci aşamada ise beyitlerin nesre çevirilerini yapmıştır. Kasidede geçen hemen bütün kelimelerin Türkçe kökenli yahut yaygın olarak kullanılan karşılığını vermeye özen gösteren şarih, kimi yerde bu işlemi şerhin amaç ve yöntemine uygun bir şekilde zordan kolayca doğru iki aşamalı bir şekilde gerçekleştirmiştir; "*Kurâd; tilh* ma'nâsına ki kene didikleri hayvân-ı sağırdır", "*Kurb; hâsıra*, ya'nî boşbögür ma'nâsına", "*Tebğîl; anak* ile *hemlece*, ya'nî uzanu uzanu yürümek ve yorğalamak beyninde bir nev' meşydir" örneklerinde olduğu gibi. Bu özellikleri itibarıyla şerhin, mukaddimedede belirtilen hedeflerle örtüşüğünü söyleyebiliriz. Nesre çevirilere gelince, bu pasajların -yine Fâiz Efendi şerhinde olduğu gibi- *seci*, *tarsî* vb. söz sanatlarının kullanımıyla edebî birer inşa örneği oluşturduğunu kaydedebiliriz. Takip edilen usulün, her iki aşama için de, eserin başından sonuna değin gerek hacim gerekse üslup olarak standart ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmüş olması, şarihin başarılı bir yönü olarak dikkate sunulabilir.⁵²

⁵² Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi ve eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 141-161. Eser şu çalışma dâhilinde neşredilmiştir: Güler, 2016.

Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi koleksiyonu 340 numarada kayıtlı olup 62 yapraktan oluşmaktadır.

3.1.7. Eyüp Sabri Paşa Şerhi: *Azîzü'l-Âsâr*

Bürde şarihlerinden bir diğeri de son dönem Osmanlı askerî bürokratlarından Ermiyeli Eyüp Sabri Paşa'dır (ö. 1308/1890). Genç yaştan itibaren bahriye teşkilatına dâhil olup bugün tuğamirale denk düşen mirliva rütbesine kadar yükselen Eyüp Sabri Paşa, eğitimci kişiliğinin yanı sıra başta *Mir'âtü'l-Haremeyn* ve *Târîh-i Vehhâbiyân* gibi tanınmış metinler olmak üzere telif, tercüme ve şerh türlerinde çeşitli eserler vermiş velut ve çok yönlü bir müelliftir. *Azîzü'l-Âsâr* isimli *Kasîde-i Bürde* şerhi de onun bu müellefatı arasındaki ilk eserlerinden biri olarak karşımıza çıkar.

Eserin ilk olarak belirtilmesi gereken özelliği, *Bürde*'nin ilk Türkçe matbu şerhi olmasıdır. Divanyolu'ndaki Yahya Efendi Matbaası'nda 1874 yılında basılan bu eser, dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) ithaf edilmiş olmakla da ayrı bir öneme sahiptir. Dönemin meşhur simalarından altı ismin takrizi ve onu takip eden ayrıntılı bir fihristle başlayan eser, özellikle de şerh usulü ve kaynak çeşitliliği bakımından dikkat çeker. Mukaddime bölümünde eserde kullandığı çeşitli türde 23 kaynak ismi veren şarihin bir bu kadar da metin içerisinde atıfta bulunduğu eser söz konusudur. Bu kaynakların çeşitliliği, eserde takip edilen şerh usulü hakkında da elle tutulur bir ön bilgi vermektedir. Belirtilen kaynaklar arasında kasidenin Arapça şerhlerinden Celâleddin es-Süyûtî'nin *Künhü'l-Murâd*'ı da yer almakta, Türkçe şerhlerden haberdar olduğuna dairse herhangi bir kayıt ya da alamet bulunmamaktadır.

Diğer pek çok şerhte olduğu gibi gramer izahları, sözlük manaları ve beyit tercümeleri gibi hususların yer aldığı *Azîzü'l-Âsâr*'da, bunlardan başka, ibarelerin bütünden bağımsız olarak ele alındığı serbest izahların esere temel karakteristiğini kazandırdığını söyleyebiliriz. Kullandığı kaynak çeşitliliğine paralel olarak fıkıh, kelam, felsefe, tasavvuf, coğrafya, musiki, dinler tarihi, kevnîyat, biyoloji, zooloji, anatomi vb. alanlara dair çeşitli bilgi ve değerlendirmelere geniş ölçüde yer ayıran şarih, bu doğrultuda bazı klasik şerhlerde de görülen ancak bu gelenekten daha çok dönemin ansiklopedist eğilimlerini yansıtan bir metin ortaya koyar. Şarihin kendi ilgi ve birikimini, hatta yer yer mesleki bilgi ve görgüsünü de yansıtan bu pasajlar, kimi zaman 15, 20, hatta 30 sayfaya kadar ulaşır. Mesela kasidenin ilk beytinde geçen "*kalb*" kelimesi, 5. beyitte geçen "*riyâh*" kelimesi, 38. beyitte geçen "*resûl*" ve "*Resûlullâh*" kelimeleri, 39. beyitte geçen "*Kur'ân*" kelimesi, 44 ve 45. beyitlerde geçen "*ehyeb*", "*hâdir*", "*luyûsu'l-üsd*" kelimeleri, şarihin bu fırsatı değerlendirerek serbest izahlarda bulunduğu başlıca yerlerdir. Bunlardan özellikle de "*Kur'ân*" ibaresi etrafında yapılan yaklaşık 35 sayfalık izahat, temel konuları ele alan adeta kısa bir Kur'ân tarihi mahiyetindedir. 27 satırlık yoğun bir dizgiye sahip olan 283 sayfalık bu eserin, neden bu kadar hacimli olduğu sorusunun temel sebebi de bu serbest izahlarla açıklanabilir. Bazı beyit şerhlerinde eserin edebî yönünü güçlendirecek şekilde aktarılan hikâye ve üç dilde şiir parçalarına yer verildiğini ve ayrıca bazı açıklamalar sırasında çeşitli şematik çizimlere başvurulduğunu da eserin önemli özellikleri arasında zikredebiliriz.⁵³

3.1.8. Arapzâde Mehmed Emin Efendi Şerhi: *Bânet Su'âd*

Osmanlı son yüzyılında kasideyi Türkçe olarak şerh eden isimlerden biri de İskilip Müftüsü Arapzâde Mehmed Emin Efendi'dir (ö. 1305-6/1888). Soyları sahabeden Zeyd b. Sâbit'e uzanan Arapzâdeler, İskilipli bir ulema ailesi olup Mehmed Emin Efendi de

⁵³ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi ve eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 162-202. Eser şu çalışma dahilinde neşredilmiştir: Aydın, 2016.

müdürlük, müftülük, temyiz meclisi reisliği gibi ilmî-bürokratik kademelerde vazife yürütmüş olmakla bu ailenin en meşhur isimleri arasında yer almıştır. Babası Muhammed Nûri Efendi'nin de aynı şekilde müftü olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar gördüğümüz diğer şarihlerden farklı olarak taşrada mukim ilk isim olarak karşımıza çıkan Emin Efendi, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna mensup bir mutasavvıftır.

Emin Efendi'nin kaleme aldığı "*Bânet Su'âd*" unvanlı bu Türkçe şerh, matbu olup 1884-85 tarihinde İstanbul'da faaliyet gösteren Bahriye Matbaası'nda basılmıştır. 86 sayfadan oluşan eserin baş tarafında dönemin altı bürokrati tarafından yazılan takrizler bulunmaktadır. Takriz sahiplerinden biri de önceki başlıkta eseri tanıttılan Eyüp Sabri Paşa'dır. Emin Efendi'nin de Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyen* isimli eserine bir takrizi vardır. Biri merkezde diğeri taşrada vazife hayatını geçirmiş olan bu iki ismin tanışıklığı, aynı eseri şerh etmeleri ve birbirlerine takriz yazmaları dikkat çekicidir. Bu aynı zamanda, ele aldığımız literatürdeki şarihler arasında görülen ilk somut temastır.

Şarih Emin Efendi'nin merkezle olan ilişkisi bununla sınırlı değildir. Nitekim kendisi, kaleme aldığı bu şerhi Başmusahib Şerefeddin Ağa'nın (ö. 1306/1889) aracılık etmesiyle dönemin padişahu Sultan II. Abdülhamid'e (1876-1909) takdim etmiştir. Bu itibarla ayrı bir öneme sahip olan eser, *Kasîde-i Bürde*'nin bir Osmanlı padişahına sunulan 4'üncü Türkçe şerhidir.

Eserin en dikkat çekici yönü, şarihin mutasavvıf şahsiyetinin bir yansıması olarak, kasidenin tasavvufi bir bağlama oturtularak şerh edilme çabasıdır. Gerek dîbâce ve mukaddimedede gerekse Bürde hadisesinin anlatımı ve şerh kısmında kendini gösteren bu çaba, *Bürde* etrafındaki Arapça literatürde daha önce benzerleri görülmekle beraber, Türkçe literatürde ilk ve tek örnektir. Elimizdeki metnin, söz konusu Arapça örneklerde görülen içerik ve üsluptan ayrılan birtakım karakteristik özellikleri dolayısıyla Emin Efendi'nin bu eğilimini özgün bir düşünce ve arayış olarak niteleyebiliriz. Buna karşın eserdeki gramer tahlilleri, büyük ölçüde, yine İskilipli bir başka âlim olan Muhammed b. Ömer'in kaside üzerine yazdığı Arapça şerhten iktibas edilmiştir.⁵⁴

Eserin dikkat çekici bir diğer özelliği de işlenen konularla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan bazı kıssa ve hikâyelerin şerh esnasında nakledilmiş olmasıdır. Abdülmuttalib ile Ebrehe kıssası, Hz. İbrâhim ile keler kıssası, İmam Gazzâlî ile Hz. Mûsâ arasındaki konuşma, Urkûb'un hikâyesi, Hâtem-i Tâî ile kardeşlerinin hikâyesi, İbrâhim b. Edhem'in hikâyesi bu şekilde eserde yer bulan anlatımlardır. Bu uygulama, eserin edebî kıymetini artırmakla birlikte bazı hikâyelerin uzunluk problemi dolayısıyla eserle kaynaşamamış durumda olduğu da bir gerçektir. Özellikle de 38. beytin şerhinde dünyanın kıymetsizliği konusu etrafında nakledilen İbrâhim b. Edhem hikâyesinin 15 sayfayı bulan anlatımı -ki bu da eserin 1/6'inden fazlasını oluşturuyor-, ilgi çekici olsa da bahsettiğimiz cihet itibarıyla eserin zayıf bir noktası olarak yorumlanabilir.⁵⁵

3.1.9. Necib Bey Şerhi: *İs'âd - Bânet Su'âd Şerhi*

Kasîde-i Bürde üzerine 19. yüzyılda verilen son Türkçe şerh, Hicaz bölgesinde memurluk yapan Antakyalı Necib Bey'e (ö. 1319/1902'den sonra) aittir. Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1265/1849) tarafından biri Mekke'de diğeri Medine'de tesis edilen "et-Tekiyetü'l-Mısriyye" (Mısır Tekkesi) isimli iki imarete de idareci olarak vazife yürüten Necib Bey, şerhinde belirttiği üzere Batı Anadolu'da tahsil görmüş ve bir kısmı Osmanlı mülkü dışına -Avrupa, Rusya gibi- olmak üzere oldukça geniş bir coğrafya

⁵⁴ Bu son tespit şu kaynağa aittir: Çakır, 1998, s. 373.

⁵⁵ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi ve eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 203-244.

içerisinde seyahat etmiş gezgin, araştırmacı ve aydın bir şahsiyettir. Bunlardan başka eğitimcilik yönü de bulunan Necib Bey'in, aralarında Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi Paşa (ö. 1944) ile kardeşi Mehmed Ali Paşa'nın da bulunduğu seçkin isimlere hocalık yaptığı bilinmektedir.

Necib Bey'in bilinen iki eseri mevcut olup bunlar, Kâ'b b. Züheyr ile Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'leri üzerine yazdığı Türkçe şerhlerdir. İlki *İs'âd: Bânet Su'âd Şerhi*, diğeri ise *Muhtasar Tevessül: Kasîde-i Bürde Şerhi* unvanını taşıyan bu iki eser, 1897 yılında Hicaz Vilayet Matbaası'nda birlikte ciltlenmiş vaziyette basılmıştır. *Muhtasar Tevessül* ismi, eserin Mekkî Mehmed Efendi'ye (ö. 1212/1797) ait *Tevessül* adlı şerhinin kısaltılmış şekli olmasından ileri gelmektedir.⁵⁶ *İs'âd* olarak isimlendirdiği ve bizi asıl ilgilendiren şerhin ismiyse Mısırlı âlim İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860) tarafından kaside üzerine yazılan *İs'âd 'alâ Bânet Su'âd* adlı Arapça şerhten gelmektedir. Şarih bu isimlendirmeyi, "İşbu şerh, Bâcûrî'nin şerhine terceme mesâbesinde düşmekle anın ismi olan *İs'âd* ile tesmiye kılınmıştır" cümlesiyle izah eder. Ancak bizim bu beyanı, söz konusu eserin, Necib Bey'in en temel kaynağı olduğu şeklinde tevil etmemiz gerekir. Nitekim eserde kendisini gösteren kaynak çeşitliliği, otobiyografik mahiyette birtakım ilave bilgiler, tasavvufi hikâyeler, üç dilde şiir örnekleri⁵⁷ ve ayrıca adı geçen temel kaynağa yönelik birtakım eleştiriler, elimizdeki metnin tercümeden ziyade telife daha yakın bir yerde durduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Şarihin adı geçen kaynaktan yararlandığı temel noktanın dil ve gramer odaklı pasajlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Zira kendisi bunu, "Şerhine mübâderet eyledigim *Kasîde-i Bânet Su'âd*'m me'ânî-i müfredâtıyla cihet-i i'râbiyyesi fakat İbn Hişâm ile Bâcûrî'nin şerhlerinden alınmağla me'hazları beyân olunmamış..." sözleriyle dile getirmektedir. Burada bir diğer temel kaynağını daha ortaya koyan şarihin bunlar dışında şerh boyunca atıfta bulunduğu kaynak sayısı ise kırk civarındadır. Öte yandan onun, sebebi telifin bir parçası olarak belirttiği, "...talebe-i ulûma da ayrıca bir fâide olmak üzere cihet-i i'râbiyyelerini beyân..." sözleri, Fâiz Efendi şerhinde karşılaştığımız gibi, şarihin bu izahlara pedagojik bir değer atettiğini ortaya koymaktadır ki bu anekdotu onun eğitimci şahsiyetiyle ilişkilendirmek mümkündür.

Necib Bey şerhinin usul çatisını bir taksime tabi tutacak olursak, bu içeriği; 1) dil ve gramer tahlilleri, 2) ilave bilgilendirmeler ile şiir, hikâye gibi metnin edebî yönünü güçlendiren pasajlar ve 3) beyitlerin nesre çevirilerini içeren "Mefhûm-ı Beyt" bölümleri şeklinde detaylandırabiliriz. Önceki Türkçe şerhlerde bu ana ve yardımcı unsurlardan biri ya da birkaçına kısmi bir düzenle yoğunlaşmışken⁵⁸ Necib Bey şerhinde ise bu unsurların azami ölçüde dengeli, istikrarlı ve bir bütün hâlinde kompoze edildiğini ve tabiri caizse bütün artı değerlerin bir bünyede toplanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.⁵⁹

3.1.10. Burhâneddin Hüseyin Bey Şerhi: *Hâzihi'l-Kasîdetü's-Şerife*

Osmanlı son döneminde *Kasîde-i Bürde*'ye yazılmış bir diğer Türkçe şerh de Burhâneddin Hüseyin b. Ebi's-Şeref Nasrûddin isimli Tatar bir müellife aittir. Kazan'da faaliyet gösteren Kerimiye Matbaası'nda 1901⁶⁰ yılında basılan ve bu itibarla 20. yüzyılda *Bürde* üzerine verilen ilk Türkçe şerh olarak niteleyebileceğimiz bu eser; her ne kadar Osmanlı Devleti'nin mülki sınırları dışında bir merkezde verilmişse de dil, kaynak, dönem

⁵⁶ Bu eserin neşri için bk. *Muhtasar Tevessül*, 2020.

⁵⁷ Eserde Türkçe beyitlerine yer verilen şairler; Sultan Veled, Fuzûlî, Gelibolulu Âlî, Taşlıcalı Yahya, Tâlib-i Burusî, Defterdar Zihni, Nâbî, Nef'i, Nedim ve Sünbülzâde Vehbî'dir.

⁵⁸ Kısmi düzen tabiri; önceki şerhlerde gördüğümüz haddinden fazla uzatılan bilgi ve hikâyeler, standart ilerleyiş sekteye uğratan istikrarsızlıklar vb. zaafllara karşılık gelecek şekilde düşünülebilir.

⁵⁹ Şarihin ayrıntılı hâl tercümesi ve eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 245-282.

⁶⁰ Eserin yazımı 1899'da tamamlanmışsa da tarihlendirme için baskı yılı olan 1901 yılını esas almak gerekir.

ve hatta hilafet dolaylı ortak bir kültürel-siyasi bilinç⁶¹ gibi temel kriterlere uygunluğu bakımından bundan önce ele aldığımız şerhlerle aynı alt literatüre dâhil edilebilecek özellikte bir metindir.⁶² Ayrıca imla, dağarcık ve gramer özellikleri bakımından Kazan-Tatar Türkçesiyle verilmiş olmasına rağmen kaside kelimelerine verilen anlam karşılıklarında Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *Kâmûs Tercümesi*'nin temel kaynak olarak kullanılması, eserde Batı Türkçesinin etkin bir şekilde yer almasını da netice vermiştir.⁶³

Hâzihî'l-Kasîdetü's-Şerîfe unvanıyla basılan 55 sayfalık bu eserin mukkadimesinde, daha önce *Bürde* üzerine Arapça bir şerh daha yazdığını ifade eden Burhâneddin Bey, daha geniş bir kitlenin eserden faydalanabilmesi için bu kez de manzumenin Türkçe şerhine girişerek eserini müminlere armağan ettiğini söyler; bununla beraber Türk dilinin bazı noktalarda yetersiz kalacağını belirterek zaman zaman Arapçaya geçeceğini de sözlerine ekler. "Türkî şerh bağlağı ma'lûmumuz olmadı" sözlerinden, kaside üzerine daha önce yazılan ve bir kısmı matbu olarak verilmiş on kadar şerhten hiçbir surette haberdar olmadığı anlaşılan şarihin bu kaydını ise bulunduğu coğrafya itibarıyla -Müslümanlar açısından önemli entelektüel merkezlerden birinde verilmiş olmasına rağmen yine de anlaşılabilir bir beyan olarak yorumlayabiliriz.

Bürde hadisesi ve hırkanın akıbeti bahislerinde İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Zehebî (ö. 748/1348), Ahmed b. Yûsuf el-Karamanî (ö. 1019/1610) gibi tarihçilere başvuran Burhâneddin Bey'in, şerh kısmında ise İbn Hişâm, Ali el-Kârî ve Bâcûrî şerhlerinden istifade ettiği görülür. Dil ve gramer odaklı kaynaklarına rağmen yine de bu tür tahlillerden ziyade, *Kâmûs* merkezinde sözlük anlamı odaklı semantik bir ilerleyişin esere hâkim olduğunu, öte yandan münferit karşılıkların ardından verilen nesre çeviri pasajlarında ise son derece sade bir dilin tercih edildiğini kaydedebiliriz.⁶⁴

3.1.11. Seyyid Taha Efendi Şerhi

20. yüzyılın ilk çeyreği dolaylarında *Kasîde-i Bürde* üzerine yazılan bir diğer Türkçe şerh de Van vilayeti müftülerinden Arvâsîzâde Seyyid Taha Efendi'ye (ö. 1928) aittir. Sultan Vahdeddin'in (1918-1922) iradesiyle bir dönem Süleymaniye Medresesi Fıkh-ı Şâfiî müderrisliğine tayin edilen ve hem 1908'deki birinci mecliste hem de 1920'deki ikinci mecliste Hakkârî mebusu seçilen Seyyid Taha Efendi'nin kaleme aldığı beş altı eserden biri de Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde*'si üzerine yazdığı Türkçe şerhtir.⁶⁵ Bununla beraber bilgiyi aktaran kaynaklarda basılmamış durumda olduğu belirtilen eserin şu ana dek herhangi bir nüshası tespit edilebilmiş değildir.

3.1.12. Şarihi Belirsiz Bir Şerh

Geride tanıtımı yapılan şerhlerden başka, *Bürde*'nin iki de şarihi belirsiz Türkçe şerhi vardır. Bunlardan biri, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Sefayihî koleksiyonu 15 numarada kayıtlı 40 yapraklık bir eserdir. Eserin eldeki bu tek nüshasında şarihin kimliğine dair metin dışı herhangi bir kayıt olmadığı gibi şerhin bir mukaddimesi de bulunmamaktadır. Bu ise metnin aidiyeti ve tarihlendirilmesi konusundaki belirsizliğin

⁶¹ Mesela hırkanın akıbeti ele alınırken merkezde verilen diğer şerhlerde görülen beyanlara benzer bir şekilde aktarılan, "Bir rivâyetge binâen hâzır bu zamânda hazîne-i sultânda mahfûz uşbu bürde-i şerîfedir" cümlesi, bu izlenimi veren bir örnektir.

⁶² Bu şerhle aynı dönemde verilen bir metin üzerine yapılan incelemede, kullanılan dilin Osmanlı Türkçesi ve Oğuz dillerinden büyük ölçüde etkilendiği; Osmanlı ve Tatar aydınlarının ise neredeyse aynı dili konuştukları belirtilmektedir. Bk. Bogdalova, 2012, s. 186.

⁶³ İshak b. Molla Şerif Can Saymânî isminde, muhtemelen Kazan ulemasından bir zatın esere takriz mahiyetinde yazdığı manzume de kelimeleri itibarıyla Osmanlı şiirinden ayırt edilemeyecek bir görünüme sahiptir.

⁶⁴ Eserin detaylı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 283-296.

⁶⁵ Hayatı ve diğer eserleri için bk. Seyyid Taha Efendi, wikipedia.org

temel sebebi olarak karşımıza çıkar. Öte yandan eser başında yer alan kısa bir bilgide, Kâ'b b. Züheyr'in kasidesi Hz. Peygamber'e sunduktan sonra onun hırkasını ihsan olarak aldığı belirtilmekte, şiir etrafında gelişen hadiselerin detayları hakkında ise Esad Efendi'ye ait *Müstetraf* tercümesine yönlendirme yapılmaktadır. Burada geçen *Müstetraf*, Bahâeddin Muhammed b. Ahmed el-İbşihî'nin (ö. 852/1448) muhadarat türünde yazdığı bir eser olup adı geçen Esad Efendi ise birtakım ilavelerle birlikte eseri Türkçeye tercüme eden Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'dir (ö. 1264/1848) (bk. Yılmaz, 1995, s. 344). Bu kaydın bizzat eser sahibine ait olduğunu varsayarsak elimizdeki eserin bir 19. yüzyıl şerhi olduğunu söyleyebiliriz. Bundan başka metin içerisinde şarihin kimliğine dair ipucu mahiyetindeki bir diğer kayıtsa onun, "İnne'r-Rasûle..." beytinin şerhinde, rütbesi dolayısıyla saraydaki hırkayı iki senedir ziyaret edebildiğine dair verdiği bilgidir. Bu ise şarihin ya Abdi Paşa gibi bir saray muvazzafı yahut İsmüddin Efendi gibi huzur derslerine katılan bir âlim olduğunu düşündürmektedir. Belirtebileceğimiz kesin bilgilerse bu eserin de önceki pek çok şerh gibi payitahtta kaleme alındığı ve metinde mansıp dengi olarak kullanılan rütbe kelimesinden hareketle şarihin merkezî bir makamda vazife yürüten donanımlı bir kimse olduğudur.

Eserde takip edilen şerh usulü; beyitlerde geçen ibarelerin çok kısa bir gramer tahlili, hemen ardından Türkçe karşılıkları ile gerekli yerlerde bunların kısa izahları ve son olarak da "Ma'nâ-yı Beyt" başlıklarıyla verilen nesre çeviri pasajlarından oluşmaktadır. Gerek şerh kısmında gerekse nesre çevirilerde tekellüfsüz sade bir dilin kullanıldığını ve eser boyunca bu usulün istikrarlı bir şekilde sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.⁶⁶

3.1.13. Şarihi Belirsiz Bir Şerh

Kasîde-i Bürde'nin şarihi belirsiz bir diğer şerhiyse Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2132/2 numarada kayıtlı 15 yapraklık bir eserdir. Bir önceki şerhte olduğu gibi elde tek bir nüshası bulunan bu şerhin başında, sonunda ya da mukaddimesinde eser sahibine ilişkin herhangi bir atf söz konusu değildir.

Kasidenin bir aşk hikâyesiyle başlıyor olması dolayısıyla aşkın türlerinden bahsederek eserine giriş yapan şarih, meşhur mecazi aşk-hakiki aşk ayrımında mecazi aşkın da kendi içerisinde iki kısma ayrıldığını belirterek ilkinin nefse tabi olduğunu, diğerininse hakiki aşka köprü olabileceğini ifade eder ve hemen ardından Bürde hadisesini kısaca aktararak Kâ'b ve şiirini girişte üzerinde durduğu bu içerikle ilişkilendirmeye çalışır. Nitekim *Kasîde-i Bürde* de evvela mecazi bir mahub olan Su'âd'ın güzellemesiyle başlamakta ve nihayet hakiki bir sevgili olan Hz. Peygamber'in övgüsüyle son bulmaktadır. Her ne kadar kasidenin bu yapısı, eserin tarihsel özelliklerinden kaynaklı olsa da şarihin meseleyi usta bir yorumla değerlendirerek yeni bir anlam ciheti ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Takip edilen usul anlayışına gelince, eserin bir önceki şarihi belirsiz metinden farklı olarak nispeten istikrarsız bir görünüme sahip olduğu görülmektedir; bazı beyitlerin şerhi iki sayfayı bulmakta iken bazıları ise iki satırla geçilmiştir. Usule dair genel özellikleri yansıtabilecek uzunluktaki pasajlara bakıldığında ise ibarelerin gramer izahları ile anlam karşılıklarının –bazen biri önce diğeri sonra bazense tersi olmak üzere– verildiği, nesre çevirilerinse diğer bütün şerhlerden farklı olarak müstakil bir başlıkta ele alınmak yerine bu izahlar arasına serpiştirildiği fark edilir. Hacimleri standart olmayan şerh pasajlarında bir gruptandırmanın da söz konusu olmayışı, şarihin serbest bir usul anlayışı olduğunu ortaya koymaktadır. Eserde kullanılan dil ise tekellüften uzak, son derece sade bir üsluba sahiptir.

⁶⁶ Eserin daha ayrıntılı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 297-300.

Kasidenin başka şerhlerine anonim atfların yer aldığı, bununla birlikte tali birkaç kaynağa da başvurulmuş eserde dikkat çeken bir nokta da, yine “*İnne’r-Rasûle*” beytinde geçen, hırkanın ziyaret adabına dair bir bilgilendirme. Nitekim burada yer alan pasaj, olduğu gibi, kasideyi 1660’ların başında Türkçe olarak şerh eden Abdurrahman Abdi Paşa’ya ait görünmektedir. Bu durumda şarihin bu metinden haberdar olduğunu ve eserini belirtilen tarihten sonra verdiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber metnin diğer kısımlarında bu sabık şerhin belirgin başka izleri kendini göstermemekte, bu ise sadece ilgili mesele etrafında bir iktibas yapıldığını ortaya koymaktadır.⁶⁷

3.2. Tercümeleler

3.2.1. Abdülbâkî Efendi’nin (Abdî) Manzum Tercüme-Şerhi (Beşer Beyitle)

Kasîde-i Bürde’nin manzum bir tercümesi, 18. yüzyılda yaşamış Abdî mahlaslı Abdülbâkî b. Ahmed (ö. 1193/1779-80) tarafından hazırlanmıştır. Bir ilmiye mensubu olmasa da hem ilme hem de şîre merak ve kabiliyeti olduğu anlaşılan Abdî’nin bir hüneri de hattatlığı olup bu münasebetle kısa bir hâl tercümesine *Tuhfe-i Hattâtîn*’de de tesadüf edilir.

Müellif hattı nüshanın serlevhasında “Manzûme-i Terceme-i Kasîde-i Kâ’b bin Zühayr” olarak isimlendirildiği görülen bu tercüme, yine aynı nüshada yer alan kayda göre 11 Ramazan 1180 / 10 Şubat 1767 günü son bulmuştur. Dört mefâ’ilün vezniyle kaleme alınmış olan eser, -ânı (انى) şeklinde gazel tarzı üzere kafiyeleşmiştir. Aynı vezinde, mesnevi şeklinde bir mukaddime ile eserine başlayan Abdî, burada Bürde hadisesinin manzum bir formunu sunmuş, dönemin padişahı III. Mustafa (1757-1774) ve şehzadelerine -ki bunlar Şehzade Mehmed ile müstakbel padişah III. Selim’dir- dua ettikten sonra kasidenin her bir beytini beş Türkçe beyit hâlinde tercüme ettiğini ve eserin sonunda dört halifenin aynı usul ile övgüsüne yer verdiğini belirtmiştir.

*Beşer beyt ile ebyâtın ki Türkî terceme kıldım
Hitâmı medh-i Çâr-i Yâr makâlîme şeref virdim*

Eser; 67 beyitlik mukaddime bölümü, 57 beytin beşer beyitle tercümesi dolayısıyla 285 beyitlik tercüme-şerh kısmı ile “*Unbi’tu...*” beytinde 7 beyitlik bir iç ekleme, dört halifenin beşer beyitlik övgüsü ve 5 beyitlik bir hatime ile birlikte toplamda 384 beyitten oluşmaktadır.

Bir beytin beş beyitle tercüme edilmiş olması, mütercimın bazı detaylara gireceğini, dolayısıyla eserin motamot bir tercümeden ibaret olmayıp aynı zamanda şerh özelliği de göstereceğini daha baştan düşündürmektedir.

*Bu hicrân ile pür-gam dil ki her dem yâd ider yârin
Şürû’ itdi kasîdenin ki şerhe ba’z-ı esrârın*

beytinde geçen “şerh” ibaresi de eserin bu özelliğini bizzat mütercimın diliyle ortaya koymaktadır. Tercüme kısmına bakıldığında beyitlerin gerçekten de -tıpkı şerhlerde görüldüğü gibi- birtakım izahlar ve ilave bilgiler eşliğinde aktarıldığı görülmektedir. Eserdeki bu ciheti belirgin olarak ortaya koymak üzere bir beyit üzerine yapılan tercümeyle burada aktarmak yerinde olacaktır:

(13)

أَمْسَتْ سَعَادَ بَارِضٍ لَا يَبْلُغُهَا
إِلَّا الْعَتَاقُ النَّجِيْبَاتِ الْمَرَّاسِيْلُ

Habîbim gicelemişdür şu yerde kim ulaştırılmaz

⁶⁷ Eserin ayrıntılı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 301-305. Tanıtımı yapılan şarihi belirsiz bu iki şerh, şu çalışma dâhilinde neşredilmiştir: Esmer, 2022.

Meger meşy-i serî ile bulasın ibl-i hayvânı

*Kavâ'id ehli didiler bu beytde hazf-i îsâl var
Fevâ'id ehli de dirler gel eyle sen bu iz'ânı*

*Sivâ hazf-i ile Mevlâ virür kula visâlini
Olur târik dile sultân bu çâhda cümle ihvânı*

*"Fe-firrû" emrine âmil olur matlûbına vâsıl
Dü-dârda kasd-ı dil hâsıl gelür bî-gam ana nânı*

*Itâk cem'-i atîk oldı atîk olmak uyûbsuzluk
Dü-dâr içre olan bî-ayb atîku'n-nâr olur cânı*

Bu özellikleri dolayısıyla eserin bir "tercüme-şerh", şair Abdî'nin ise "mütercim-şarih" olarak nitelendirilebileceğini söyleyebiliriz.⁶⁸

Abdî'nin bu eserinden başka; Bûsîrî'nin *el-Kasîdetü'l-Hemziyye'* sini birer ve üçer beyit hâlinde tercüme ettiği iki adet manzumesi, yine Bûsîrî'nin *Bânet Su'âd* üzerine yazdığı *Zuhru'l-Me'âd* isimli naziresini tercüme ettiği bir manzumesi ve ilk İstanbul kadısı Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *Kasîde-i Nûniyye'* sini birer ve ikişer beyit hâlinde tercüme ettiği iki adet manzumesi daha bulunmaktadır.

Yazma Nüshaları: 1) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Hacı Mahmud Efendi, nr. 3527/2, 77b-95a (müellif hattı); 2) SYEK: Kılıç Ali Paşa, nr. 784/2, 56b-91a.⁶⁹

3.2.2. Abdülbâkî Efendî'nin Manzum Tercüme-Şerhi (Yedişer Beyitle) ?

Yine Abdülbâkî Efendî'nin, Bûsîrî'nin *Bânet Su'âd* üzerine yazdığı *Zuhru'l-Me'âd* adlı naziresini manzum olarak tercüme ettiği eserinin mukaddimesinde şu beyitler yer almaktadır:

*Bu kasîdeyi gördün mi bunun Zuhru'l-Me'âd adı
Diyem fi'l-cümle esrârın irerse lutf-ı subhânî*

*Bu dahi Hazret-i Kâ'b'ın kasîdesine uymuşdur
Kavâfisi vü evzânı o enver bu da nûrânî*

*Birer beyt ile ma'nâsın kılam Türkî'ye terceme
Yedişer beyt ile itdim ki Kâ'b'ınkinde tibyânı (Abdî, 91b)*

Görüldüğü üzere burada mütercim, mezkûr nazireyi birer beyitle, nazirenin kaynak metnini teşkil eden *Bânet Su'âd*'ı ise yedişer beyitle tercüme ettiğinden söz etmektedir. Dikkat edilirse bir önceki başlıkta tanıttığımız eser, yedi değil beş beyitle yapılmış bir tercüme idi. Dolayısıyla burada atıfta bulunulan yedişer beyitlik tercüme, mütercimin *Hemziyye'* yi bir ve üç, *Nûniyye'* yi ise bir ve iki beyitle ikişer kez tercüme ettiği gibi *Bânet*

⁶⁸ Abdî'nin manzumeyi tercüme başlığıyla aktarması ve kendisine mütercim olarak atıfta bulunması dolayısıyla biz bu literatür dökümünde eseri tercüme başlığı altında vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte metin içerisinde şerh etme fiilinin de kullanılması ve şerh faaliyetinin belirgin bir şekilde yürütülmesinden ötürü başlığı "tercüme-şerh" olarak düzenledik. Pekâlâ eseri manzum bir şerh olarak önceki gruba dâhil etmek de mümkün olabilirdi. Nitekim metnin incelemesini ve çeviriyazısını ihtiva eden şu çalışma içerisinde de eser bir şerh hüviyetiyle takdim edilmiştir: Güler, 2017. Yine eserin bu yönünü öne çıkaran bir başka inceleme için bk. Ateş, 2020. Ayrıca bk. Yazar, 2011, s. 544.

⁶⁹ Bazı dijital katalog ve araştırmalarda eserin SYEK, Ayasofya koleksiyonu 4086 numarada kayıtlı bir başka nüshasından daha söz ediliyor ise de ilgili numarada kayıtlı eser, Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'ya ait mensur şerhin mukaddimesiz bir nüshasıdır.

*Su'ûd'*ı da beş ve yedi beyitle iki kez tercüme ettiğini akla getirmektedir. Bu ise yeni bir başka eserden daha söz edebileceğimiz anlamına gelir.⁷⁰ Bununla beraber kendisine ait böyle bir tercümeyle tesadüf edilememiş olması, eser hakkında detaylı bir yorumda bulunmaya imkân vermemektedir.

3.2.3. Seyyid Mehmed Fâiz Efendi'nin Manzum Tercümesi

3.1.4. başlığı altında belirtildiği üzere Mehmed Fâiz Efendi, şerhinin her bir pasajında verdiği nesre çevirinin ardına beyitlerin manzum tercümelerini de ilave etmiştir.⁷¹ Onun, ilk beytin şerhinden hemen sonra yaptığı açıklama şu şekildedir:

Ba'zı ehl-i ma'ârif, bu kasîdenin beytine beyt ile tercüme idüp, lâkin ekser mütercemin her lafzına mutâbık olmamağla, bu fakîrin dahi tab'ıma hoş geldiği ecilden anlara nazîre olmak üzre her beytin şerhinde bir beyt nazm u tahrîr idüp ve mehmâ-emken müterceme tatbîk olundu...

Bir sebep-i tercüme beyanı olarak görebileceğimiz bu kayıt, Fâiz Efendi'nin *Kasîde-i Bürde* üzerine daha evvel yazılmış başka tercümelere tesadüf ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁷² Pasajda dikkat çekici olan bir diğer noktaysa mütercimin, rastladığı bu tercüme pek de kaliteli bulmadığına yönelik eleştirel ve iddialı tavrıdır. Kendisinin, Osmanlı şiirinin önde gelen isimlerine nazireler yazan divan sahibi bir şair olduğunu hatırlayacak olursak, bu özgüvenin kaynağı biraz daha belirginlik kazanmış olur.

Kasidenin her beytinin yine birer beyit hâlinde tercüme edildiği bu manzume, aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün vezniyle yazılmış olup -âr (ج) şeklinde gazel tarzı üzere kafiyevidir. Kelime tercihlerinde belirgin ödünçlemelerden ziyade bunların mahallî çekim ve kullanımlarına yer verilmesi, gerek ibareleri vezne uydurma gerekse edebî zevk bakımından mütercimin kayda değer bir başarısı olarak yorumlanabilir. Manzum tercümenin dil ve üslubunu görebilmek adına birkaç beyti burada aktarmak yerinde olacaktır:

(1)

*İftirâk itdi Su'ûd oldu dil ol demde nizâr
Bî-fidâ abd-i mukayyeddür fu'ûd-ı rahne-dâr*

(2)

*Günne vü kühl ü fütûr-ı dîdede ancak gazâl
Ana benzerdür o dem kim itdi beynûnet nigâr*

(6)

*Zî-keremdür ol aceb hullâna ammâ neyleyem
Va'dine itse vefâ zihninde nush itse karâr*

⁷⁰ Mütercim, aynı eser üzerine yaptığı bu tercümelelerde beyit ekleme, yani daha az beyitle yaptığı ilk tercümeyle yeni beyitlerle genişletme şeklinde bir yol izlemişse de teknik olarak bu metinleri ayrı birer eser olarak değerlendirmemiz gerekir. Bu yüzden biz de çalışma içerisinde bu muhtemel eseri ayrı bir başlık altında vermeyi uygun gördük.

⁷¹ Her ne kadar bu tercüme, Fâiz Efendi şerhi içerisinde mündemiç ise de iki sebepten ötürü burada ayrı bir başlık altında vermeyi uygun görmekteyiz. Bunlardan ilki, manzum tercümenin, mukaddimede beyan edilen şerh usulünün bir parçası olmayıp adeta bir ek hüviyetiyle esere dâhil edilmiş olmasıdır. İkinci sebep ise bu mesaiyi diğer müstakil tercümelelerle aynı başlık altında dikkate sunarak şekil ve yöntem bakımından birbirine benzer metinler içerisinde, gözden kaçmasını önlemektir.

⁷² Şayet mütercim bu beyanıyla, birkaç başlık ilerde tanıtılacak mütercimi ve tarihi belirsiz tercümeden söz etmiyorsa, bu kayıt, *Bürde* üzerine burada sıraladığımız listenin dışında başka Türkçe eserlerden de bahsedilebileceğini ortaya koymaktadır.

(22)

*Ayr-ı vahşî gibi çâpük her nevâhîden lahûm
Mirfakın zil'ından eb'ad eylemiş perverdigâr*

(38)

*Ben haber aldım ki î'âd eylemiş bana Resûl
Lîk afo itmek Resûlullâh'a olmuşdur şî'âr*

(56)

*Meşy ider anlar cimâl-i bîd-veş ismet ider
Anları darb-ı husâm itdikde kâfirler firâr*

3.2.4. Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Manzum Tercümesi

Kasîde-i Bürde üzerine yazılan bir manzum tercüme de son devir Osmanlı ulemasından Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'ye (ö. 1294/1877) aittir. Aslen Elbistanlı olan Kâmil Efendi, son olarak Kayseri kadılığında bulunmuş olup Mevlevî tarikatına mensup bir kimsedir. Kendisi şair ve aynı zamanda pek çok esere sahip velut bir şahsiyettir. Mevcut 20 kadar eserinin çoğu şerh, haşiye, talikat ve tercüme gibi ikincil türde metinlerdir.⁷³ *Bürde* kasidesi üzerinde yazdığı manzum tercüme de bu metinlerden biridir.

Eser, mensur kısa bir mukaddimeyle başlamakta ve burada tercümeyle dair çok kısa bir tavsife yer verilmektedir. Bu meyanda kasideyi “şerhe muhtaç olunmayacak derece nazma getir” diğinden söz eden mütercim, tercümesini açık bir dille yapacağını sinyalinin böylesi iddialı bir beyanla dile getirmektedir. Bunun ardından kasidenin manevi kıymetine dair ilk olarak Abdurrahman Abdi Paşa, daha sonrasında ise İsmâüddin Efendi şerhlerinde gördüğümüz kısa bir pasajın iktibasıyla beraber mukaddime son bulmakta ve manzum tercümeyle geçilmektedir.

Aruzun dört mefâ'ilün vezniyle yazılan bu tercüme, -âr (ج) şeklinde gazel tarzı üzere kafiyeleşmiştir. Her Arapça beyti bir Türkçe beyitle tercüme eden Kâmil Efendi, bu şekilde kasidenin 59 beytinin tercümesine yer vermiş, son beytin ardına ilave ettiği,

*İlâhî dergesinde Kâmil'in aksâ-yı âmâlî
Şefî' ola Habîbin hem Muhâcirler dahi Ensâr*

beytiyle de eserini noktalamıştır. Tercümenin ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

*Su'âd ayrıldı benden ol sebebden dil bugün bîmâr
Fedâsız bir esîr-i bend-i ışık yolunda hem bîzâr*

...

*Sudûrî anların kalkanı olmuş ta'n-ı a'dâyâ
Hıyâz-ı mevte bin cân ile atşândır olar her bâr*

Yazma Nüshaları: 1) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Yazma Bağışlar, nr. 6955, 3b-9b (müellif hattı); 2) SYEK: İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3493, 1b-7b.⁷⁴

3.2.5. Çivicizâde Gâlib Bey Tercümesi

Son dönem şair ve muallimlerinden Kayserili Çivicizâde Gâlib Bey'in (ö. 1324/1906), hiçbirini yayınlanmamış beş altı kadar eserinden biri de *Terceme-i Bânet Su'âd* unvanlı *Kasîde-i Bürde* tercümesidir. İbnülemin Mahmud Kemal'in (ö. 1957) Ahmet Remzi Akyürek'ten (ö. 1944) naklettiği bilgiye göre bu eser, Gâlib Bey'in kasideyi dostlarına okuduğu sırada yaptığı tercüme ve izahlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Buradaki “izah”

⁷³ Kâmil Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Özgeriş, 2022a.

⁷⁴ Eser, zikredilen iki nüsha dikkate alınarak şu çalışmada içerisinde neşredilmiştir: Özgeriş, 2022b.

kaydından hareketle aynı zamanda şerh özelliği de gösterdiği anlaşılan bu tercümenin müsveddesi, yine aynı kaynağın aktarımına göre Gâlib Bey'in kardeşine intikal etmiş olup bugün tespit edilemeyen eserler arasındadır.⁷⁵

3.2.6. Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercüme

Kasîde-i Bürde'nin,

*Gitdi ayrıldı Su'âd'um kaldı dil pür-derd ü zâr
Hayret arunca kalup gönlüm mukayyed bî-karâr*

beytiyle başlayıp,

*Anlara yâre adûdan yâ boğaz yâ sînedür
Mevt kanundan bular te'hîri kılmaz ihtiyâr*

beytiyle sona eren manzum bir tercümesi olup mütercimin kimliği hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Gerek müstakil gerekse şerh kenarlarında kayıtlı çeşitli nüshaları mevcut olan bu tercüme, aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün vezniyle yazılmış olup -âr (ج) şeklinde gazel tarzı üzere kafiyelidir.

Bazı Nüshaları: 1) Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1660; 2) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Reşid Efendi, nr. 1009/16 (105b-109b); 3) SYEK: Hacı Mahmud Efendi, nr. 6415, 11b-16b⁷⁶; 4) Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Raşid Efendi, nr. 196/10, 75b-105a⁷⁷; 5) Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi: Ulucami, nr. 939.⁷⁸

3.2.7. Mütercimi Belirsiz Eksik Bir Manzum Tercüme

Kasîde-i Bürde'nin mütercimi belirsiz bir diğer manzum tercümesi de Abdurrahman Abdi Paşa'ya ait şerhin bir nüshasının (Millet Yazma Eser Kütüphanesi: Ali Emiri Edebiyat, nr. 78) derkenarında, Arapça beyitlerin yanlarında kayıtlıdır. Ancak nüshaya sonradan ilave edilen bu tercümenin ilanihaye sürdürülmeyip beşinci beyit itibarıyla sonlandırıldığı görülmektedir. Başka bir nüshasına tesadüf edemediğimizden, eldeki bilgilere göre noksan bir tercüme olarak vasıflandırdığımız bu manzume, aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün vezniyle yazılmış olup *Bürde* beyitlerinin son kelimelerini aynen muhafaza ederek -diğer bir tabirle *ödünçleyerek*- bunlara getirilen -dür bildirme ekiyle rediflenmiştir. Sadece beyit sonlarına mahsus görünen bu ödünçlemelerin, mahallî kültürde yaygın ve bilindik olan diğer kelimelerle uyum içerisinde harmanlandığını söylemek güçtür. Mana bakımından ise tercümenin nispeten serbest bir usulle yapıldığını kaydedebiliriz. Bu eksik tercümenin ilgili nüshada kayıtlı olan mevcut beyitleriyse şöyledir:

*Düşdü mahbûbum cüdâ gönlüm bugün metbûldür
Za'îfdür anın firâkından gönül mekbûldür*

*Gerçi dûr oldıysa benden nâgehân itdi zuhûr
Öyle bir mahbûba kim göz görmemiş mekhûldür*

*Keşf ider sâfi dışın handân vaktinde o meh
Gûyâ ayn-ı hamrîdür bilgil dahi ma'lûldür*

⁷⁵ Eser hakkında burada verilen bilgiler, şu kaynaklardan hareketle düzenlenmiştir: Köksal, 2014; Köksal, 2021.

⁷⁶ İlk üç nüshaya dair bilgiler, tercümenin kısa bir tanıtımını veren şu çalışmadan hareketle aktarılmıştır: Yazar, 2011, s. 547-548.

⁷⁷ İlgili numarada kayıtlı olan asıl eser, Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'ya ait *Kasîde-i Bürde* şerhi olup tanıtımı yapılan manzum tercüme bu şerhin derkenar bölümünde, Arapça beyitlerin yanlarında verilmiştir.

⁷⁸ İlgili numarada kayıtlı olan asıl eser, *Kasîde-i Bürde'nin*, Nukrekâr lakabıyla bilinen Abdullah b. Muhammed'e (ö. 776/1375) ait Arapça şerhi olup tanıtımı yapılan manzum tercüme bu şerhin derkenar bölümünde, Arapça beyitlerin yanlarında verilmiştir. Nüshadan haberdar olmama aracı olan Aziz Ençakar Bey'e teşekkür ederim.

*Mâ-i vâdîden çıkan soğuk suya karışdı hamr
Râh-ı vâsi'de o su sâf oldu hem meşmûldür*

*Rûzigâr hem tard u hâr u has ider ol âbdan
Ol şeb-i bârândan terk itdi kûh ya'lûldür*

3.3. Tahmis

3.3.1. Nahîfî Süleyman Efendi Tahmisi

Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde'* si şerh ve tercüme türü eserlerin yanı sıra tahmis formunda da ciddi bir ilgi görmüştür. Manzume etrafında hazırlanan literatür dökümlerinde tahmis türü eserler de müstakil bir başlık altında sıralanmış olup güncel listeye göre bu sayı 35'tir (Yeşildağ, 2013, 21-23). Hemen tamamı kasideyle aynı dilde verilmiş olan bu eserler arasında Türkçe bir tahmis de, 18. yüzyıl İstanbulu'nun meşhur simalarından, *Mesnevî-i Şerîf* mütercimi Nahîfî Süleyman Efendi'ye (ö. 1151/1738) aittir. Çeşitli bürokratik-diplomatik kademelerde görev alan Nahîfî, aynı zamanda velut bir müellif olup manzum ve mensur 25 kadar eseri bulunmaktadır.⁷⁹ Bu eserleri arasında Kâ'b'ın *Bürde'* sinin yanı sıra Bûsîrî'nin *Bürde'* sini de hem Türkçe hem Arapça hem de Farsça olarak tahmis etmiş olması, onun *Bürde* kasidelerinden başka, tahmis formuna olan ilgisini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Tanıttığımız yapacağımız eserin incelediğimiz bir nüshası (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi: Hazine, nr. 720/1, 1b-12a), Nahîfî'nin henüz hayatta olduğu 1137/1725 yılında tamamlanan bir mücelled içerisinde yer aldığından, tahminin bu tarihten önce yazıldığını kaydedebiliriz. Esere müzeyyen dîbâceli mensur bir mukaddime ile başlayan Nahîfî, Bûsîrî'nin kasidesini tahmis ettiği gibi Kâ'b'ın kasidesini de Türkçe olarak tahmise niyetlendiğini ve bu kararı verdiği gece mana âleminde kendisine iki hil'at/hırka gösterildiğini haber vererek *Bürde* şairlerinin yaşadığı bereketli tecrübelerden kendisinin de hissedar olduğunu beyan etmektedir. Bunun ardından kasidenin teknik birtakım özelliklerine değinen Nahîfî, vezin/bahir tercihi bağlamında Arap ve Türk şiir tecrübelerinin farklılığına işaret etmek suretiyle tahmisini kasideden farklı bir vezinle kaleme alacağını sinyali vererek bu tercihinin mantık ve gerekçesini de izah etmiş olmaktadır. Nahîfî, daha sonra kasidenin sebab-i nazmını oluşturan *Bürde* hadisesine yer vermektedir ki diğer Türkçe şerhlerin ilgili bölümleriyle mukayese edildiğinde bu anlatımın üslup bakımından en müzeyyen örneklerden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mensur mukaddimenin ardından nazma başlayan Nahîfî, 57 beyti "mefâ'ilün / fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün" vezniyle tahmis etmiş, kasidenin ardına aynı vezinle 15 bend daha ilave ederek burada dört halife ve ashâb-ı kiramın medhi ile birlikte dua ve niyazını da dile getirmiştir. Tahminin birkaç bendi şu şekildedir:

(1)
Figân ki mülk-i dile ceş-i hasret itdi gulû
Pür oldı şerha vü dâğ-ı firâk ile pehlû
Derûnüm itdi gam-ı hicr-i dilrubâ memlû
Bânet Su'âdu fe-kalbi'l-yeome metbûlû
Muteyyemun israhâ lem yufde mekbûlû

(19)
İdince lutf-ı revişle taraf taraf tek u pû

⁷⁹ Hayatı ve eserleri hakkında bk. *Nahîfî Süleymân Efendi Külliyyâtı*, 2014.

Olurdu şive-i reftârı gıpta-i âhû
 Bakılsa hilkatine hikmet-i Hudâ' dır bu
Ve cilduhâ min etûmin lâ yu'eyyisuhû
Tilhun bi-dâhiyeti'l-metneyi mehzûlü

(50)

Uyûn-ı âleme kühl olmuş idi hâk-i rehi
 Kul itdi kendine hüsn ü cemâli mihr ü mehi
 Ne resme vasf ideyim sana ben ol pâdişehi
İnne'r-Rasûle le-seyfun yustedâ'u bihî
Mühennedun min suyûfillâhi meslûlü

Bazı Nüshaları: 1) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi: Hazine, nr. 720/1, 1b-12a; 2) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi: İbnülemin, nr. 3506, 24a-36b; 3) Millî Kütüphane-Ankara, Yz A 2758, 20a-28b; 4) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Lala İsmail Paşa, nr. 728, 125b-142a; 5) SYEK: Hacı Mahmud Efendi, nr. 3847; 6) SYEK: Nuruosmaniye, nr. 3714/2, 31b-48b; 7) Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Raşid Efendi, nr. 579, 101b-112b.⁸⁰

3.4. Şerh Tercümesi

3.4.1. Üsküdârî İsmüddin Efendi'nin Üç Arapça Şerhi Tercümesi: *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerheyn ve Kühü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd*

Şerhler başlığı altında biri 1754, diğeri 1785 tarihli olmak üzere iki ayrı eserini tanıttığımız Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi'nin *Kasîde-i Bürde* etrafındaki bir diğeri ise manzume üzerine yazılan üç Arapça şerhi bir araya getirerek ortaya koyduğu derleme tercümedir. *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerheyn ve Kühü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd* isimli bu eserdeki “terceme” ibaresi, “şerheyn” ile “Kühü'l-Murâd...”ın tamlananı/muzâfı olup *Kühü'l-Murâd* Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Bürde* şerhidir. “İki şerh” anlamına gelen *şerheyn* ise mukaddimede açıkça zikredildiği üzere İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 911/1505) ile Sa'd b. Abdullah el-Kâzerûnî'nin (ö. ?) *Bürde* şerhleridir. İsmüddin Efendi, *Kasîde-i Bürde*'nin bu üç önemli şerhini bir araya getirerek Türkçeye kazandırma gayesiyle bu eseri ortaya koymuştur.

Elimizdeki yegâne nüshası (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi: Türkçe Yazmalar, 3385/1, 1b-118a) yaklaşık 120 yapraktan oluşan bu eser, mütercimim belirttiğine göre –araya giren bir fasılaya rağmen– 47 günlük bir çalışmanın ürünü olup yazımı 23 Aralık 1773'te tamamlanmıştır. Dolayısıyla eser, tarih bakımından onun ilk şerhi ile ikinci şerhi arasında verilmiştir. Kendisi o yıllarda, nisbesini aldığı Üsküdar'da ikamet ettiğinden eserin burada yazıldığını söyleyebiliriz.

Arapça bir mukaddimeyle başlayan *Aksa'l-Müfâd*'ın kaynak metinleri, mütercimim aynı zamanda şerhlerinde de istifade ettiği temel eserler arasında ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla onun *Bürde* etrafında yazdığı eserlerinde aynı temel kaynakları kullanarak hareket ettiğini, hacim ve tür değişiklikleriyle birlikte adeta elindeki malzemeyi geliştirerek istifadeye sunacak yollar aradığını anlıyoruz. Bu anlamda tercümenin önemli ölçüde açıklanarak (*tefsîrî*) gerçekleştirildiği *Aksa'l-Müfâd*'ın, 85 tarihli şerhin bir tür hazırlayıcı evresi olduğunu söylemek de mümkündür.

⁸⁰ Tahminin metni –mukaddimesi sadeleştirilmiş olarak– kısa bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir. Bk. *Nahîf Süleymân Efendi Külliyyâtı*, s. 152-155, 210-225. Sıralanan nüshalardan ilk dördünün künye bilgilerini kendisinden aktardığımız naşir, eserin 15'ten fazla yazma nüshası olduğunu belirtiyor.

Eserin temel planı; her beytin altında “Lugat-ı Beyt”, “İ'râb-ı Beyt” ve “Ma'nâ-yı Beyt” şeklinde üç ayrı alt başlığın verilmesi şeklinde kurgulanmış olup ön plana çıkan özelliklerine göre kaynak metinlerin bu başlıklar altında değerlendirildiği görülür. Lügat ve İ'râb cihetlerinde, bu bağlamda öne çıkan İbn Hişâm ve Kâzerûnî şerhleri kendisini gösterirken –ki bu son şerhin aslında da “İ'râbuhû” alt başlıkları yer almaktadır⁸¹– edebî ve manaya dönük cihetlerde ise bu konuda temayüz eden Süyûtî şerhindeki ilgili pasajların tercümesine yer verildiği gözlemlenir.⁸² Dolayısıyla elimizdeki eser, bir tercüme seçkisi mahiyetindedir. Bu ise İsmâüddin Efendi'nin pratik ve çok yönlü bir metin hedeflediğini göstermekte, aynı zamanda onun hangi bilgiyi nereden, ne ölçüde devşirdiği konusundaki tecrübe ve birikimini de gözler önüne sermektedir.

Öte yandan İsmâüddin Efendi'nin, 1785 tarihli şerhinde birçok defa Hırka-i Saâdet ziyaretlerine katıldığına dair verdiği malumatı, 1773 tarihli bu eserinde “beş ziyaret” şeklinde görüyor olmamız, onun daha bu tarihten itibaren birçok kez sarayda hazır bulunduğunu göstermekte, bu ise metinlerin teknik izahlar dışında otobiyografik açıdan da bir diğerini tamamlayıcı bilgiler içerdiğini bir örnek üzerinden fark etmemize olanak sağlamaktadır.⁸³

3.5. Nazire Tercümesi

3.5.1. Abdülbâkî Efendi'nin Manzum *Zuhru'l-Me'âd* Tercümesi

Kasîde-i Bürde etrafındaki kapsamlı literatürü oluşturan edebî türlerden biri de manzume üzerine yazılan nazirelerdir. Hatta gerçek anlamda nazirenin, Kâ'b b. Züheyr'in *Bürde*'sine yazılan nazirelerle başladığı ve kaside üzerine 50 civarında nazire/muaraza yazıldığı belirtilmektedir (Durmuş, 2006, s. 455). Bu nazirelerin en tanınmışlarından biriye, diğer *Bürde*'nin sahibi olan Bûsîrî'nin kaleme aldığı *Zuhru'l-Me'âd fî Vezni Bânet Su'âd* isimli 204 beyitlik Arapça manzumedir (Kaya, 1992, s. 469). Bûsîrî, adından da anlaşılacağı üzere bu manzumeyi *Bânet Su'âd* ile aynı vezinle yazmış, revî harfi olarak da yine Kâ'b'ın tercihine tabi olarak lâm (ل) harfini kullanmıştır ki nazirede esas olan da bu özelliklerin birbiriyle uyumudur. Yukarıdaki 3.2.1 ve 3.2.2 başlıklarında *Bürde* üzerine yazdığı manzum tercüme-şerh(ler)inden söz ettiğimiz Abdî mahlaslı Abdülbâkî Efendi'nin bir diğer eseri de Bûsîrî'nin *Zuhru'l-Me'âd* isimli bu naziresi üzerine yazdığı manzum Türkçe tercümedir.

Mütercimim her Arabî beyti birer Türkçe beyit hâlinde aktardığı bu tercüme, tıpkı *Bürde* üzerine yazdığı tercümede olduğu gibi 4 mefâ'ilün vezniyle yazılmış olup -ânî (انى) şeklinde gazel tarzı üzere kafiyelendirilmiştir. Mezkûr nazirenin övgüsü ve özelliklerine dair 7 beyitlik manzum bir mukaddimeyle eserine giriş yapan Abdî, kaynak metnin 202 beyitlik bir nüshasından hareketle tercümesini sunmuş, 5 beyitlik bir hatime ile de eserini noktalamıştır. Tercümenin müellif hattından istinsah edilmiş bir nüshası, mütercimim henüz hayatta olduğu Ramazan 1181 (1768) tarihli olduğundan, eserin bu tarihten önce verildiğini kaydedebiliriz. Tercümenin ilk ve son beyitleri şöyledir:

*Ne vakte dek eyâ gönlüm safâ vü zevk-i cismânî
Olursun cümleden mes'ûl eger âb u eger nânî*

...

⁸¹ Eserin bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir koleksiyonu, 758/3, 57b-71b arasında kayıtlıdır.

⁸² *Kasîde-i Bürde* şerhlerini, içeriklerine göre tasnif eden bir araştırmada İbn Hişâm şerhinin *şurûhu'n-nahviyye*, Süyûtî şerhinin *şurûhu'l-edebîyye* grubunda verilmiş olması, İsmâüddin Efendi'nin gözettiği bu çeşitliliği daha somut bir şekilde görmemizi sağlıyor. İlgili tasnif için bk. Seyyid İbrâhim Muhammed, 1986, s. 309-310. Kâzerûnî şerhi bu tasnifte yer almamakla birlikte şayet değerlendirilseydi kanaatimizce *şurûhu'l-luğaviyye* grubu içerisinde ele alınabilirdi ki bu da mütercimim adeta bir sacayağı şeklinde kurduğu plan ve gayeyi teyit edici bir öngörü olarak kaydedilebilir.

⁸³ Eserin daha ayrıntılı bir incelemesi için bk. Güler, 2021, s. 135-140.

*Sabâhun dav'ını lâyah kılup sırr itdiğin demde
Kanâdîl-i kevâkibler iderken seyr-i seyrânı⁸⁴*

Yazma Nüshaları: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): İbrahim Efendi, nr 619/3, 71b-93a; 2) SYEK: Kılıç Ali Paşa, nr. 784/3, 91b-115b.

3.6. Haşiye/Okuma Notu

3.6.1. Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin Nişancı Abdi Paşa Şerhi Üzerine Notları

Kasîde-i Bürde etrafında Türkçe olarak sergilenen bir başka mesai de 18. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından Mekkî Mehmed Efendi'nin (ö. 1212/1797), Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa'ya ait Türkçe şerhin bir nüshası (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1013/2, 19b-48b) üzerine düştüğü kenar notlarıdır. İlgili yazmanın zahriyesinde yer alan küçük bir kayıttan hareketle bu nüshanın bizzat Mekkî Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Nüshanın derkenar bölümlerinde yer alan söz konusu notların hemen bittiği yere iliştirilen "Mekkî" kayıtları ise bu çıkmaların bizzat nüsha sahibi şeyhülislam efendiye ait olduğunu kati bir surette ortaya koymaktadır. Eser boyunca, sonunda bu kaydı ihtiva eden, Türkçe olarak farklı uzunluklarda –bazen birkaç satır bazense bulunduğu sayfayı kaplayacak şekilde– düzenlenmiş toplamda 33 pasaj/paragraf bulunmaktadır. Her ne kadar tanıtımını yaptığımız diğer metinler gibi müstakil bir eser hüviyeti arz etmiyor ise de bu mesai, kaside etrafındaki Türkçe literatürden bahsettiğimiz bir çalışmada ihmal edilemeyecek özellikte bir metin örneği olarak karşımızdadır. Bunda yazım türü açısından eserin bu alt literatürde biricik oluşu ile birlikte Mekkî Mehmed Efendi gibi Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sine de şerhi olan meşhur bir şahsiyete ait olmasının da belirleyici bir rolü söz konusudur.

⁸⁴ Tercüme şu çalışma içerisinde neşredilmiştir: Irmak, 2016. Eserin iki kısa tanıtımı için bk. Yazar, 2011, s. 629-630; Güler, 2017, s. 29-30.

Görsel 8. Şeyhülislâm Mekkî Efendî'nin kenar notlarından bir kesit

Mekkî Efendî'nin bahsettiğimiz pasajlarının içeriğine gelince, bunların, üzerine not düşülen şerh metninin muhtevasına paralel olarak kısmen gramerle ilgili olmak üzere ağırlıklı olarak anlam aktarımını destekleyip geliştirme amacıyla yerleştirildiği söylenebilir. Bu doğrultuda şerhte verilen mananın biraz daha detaylı bir şekilde ifade edilmeye çalışıldığını kaydedebiliriz ki birçok notun baş tarafında yer alan “ya'nî” ibaresi de bunu teyit etmektedir. Metni tamamlayıcı bir niteliğe sahip olması dolayısıyla bu okuma/kenar notlarının yer yer bir haşiyeden beklenen sorumluluğu üstlendiğini de burada özellikle ifade etmek gerekir.

Bu noktada Mekkî Efendî'nin sahip olduğu söz konusu nüshada yer alan üç eserin de *Kasîde-i Bürde* üzerine aynı yarım yüzyıl içerisinde yazılmış metinler olduğu bilgisini de dikkate sunmakta fayda vardır ki diğerleri Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendî'nin (ö. 1078/1667) Türkçe şerhi ile Abdülbâkî Ârif Efendî'nin (ö. 1125/1713) Arapça tahmididir. Bu anlamda tabiri caizse bir *Kasîde-i Bürde* mecmuası olan söz konusu yazmada Mekkî Efendî'nin bu kapsamda bir mesaiyi sadece Abdi Paşa şerhi için teksif etmiş olmasını ise söz konusu şerhi kendi zevk, üslup ve usulüne daha yakın bulmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Ne olursa olsun, kaside üzerine yazılan iki Türkçe şerhin bir arada yer aldığı böylesi bir mecmuanın, bir Osmanlı şeyhülislamının şahsi kitapları arasında bulunması ve kendisinin ayrıntılı notlar alacak şekilde konuyla alakadar oluşu, çalışma boyunca tanıtımını yaptığımız eserlerin ne ölçüde değerli bir dolaşım ağı içerisinde bulduklarını ortaya koyması bakımından başlı başına kayda değer bir anekdot olarak görülmelidir.

Kasîde-i Bürde Üzerine Cumhuriyet Döneminde Verilen Bazı Eserler

Kasîde-i Bürde'yi Türkçe tercüme ve şerh etme bağlamındaki ilginin Cumhuriyet döneminde de kaldığı yerden devam ettiği görülmektedir. Dârülfünun İlahiyat Fakültesi mezunlarından ve Galatasaray Lisesi eski muallimlerinden Ispartalı Zeynelâbidin Bey'in *Hadîka-i Semeretü'l-Fu'âd: Kasîde-i Bânet Su'âd* (İstanbul: Ahmed Kâmil ve Şeriki Matbaası, 1928) isimli Arabî harfli mensur tercümesi, tespitlerimize göre kaside üzerine Cumhuriyet döneminde verilmiş ilk Türkçe matbu eser olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵ Yine aynı zatın, 1930'lu yıllarda neşre hazırladığını haber verdiği (Zeynelâbidin, s. 41) ancak basıldığına dair bir bilgiye tesadüf edemediğimiz *Kasîde-i Bürde ve Bür'eler* isimli eserini de burada zikredebiliriz. İlerleyen yıllarda, 1942-1962 yılları arasında Amasya il müftüsü olarak vazife almış olan Mehmet Sabri Yetkin'in (ö. 1963) Arapça olarak kaleme aldığı ve basılmamış durumdaki *Bürde* şerhinde (Millî Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 8750) yine Arap harfleriyle manzumenin Türkçe mensur bir tercümesinin yer aldığı görülmektedir.

Daha yakına doğru geldiğimizde ise Sezai Karakoç'un *Üç Kaside: Kaside-i Bürde, Endülü's'e Ağıt, Bürüyen Kaside* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1967) isimli eserinde yer alan tercümesi, İsmail Kaya'nın hazırladığı *Bürde Kasidesi: Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Madve Yayınları, 1986) adlı çalışması, H. İbrahim Şener'in *Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi* (İzmir: İrfan Kültür Eğitim Derneği, 1995) isimli tahlil ve tercüme mahiyetindeki eseri, M. Arif Karakaya'nın *Kasîde-i Bürde: Kâb bin Zühreyn'in Banet Suad Kasidesi* (İstanbul: Kardelen, 1993) isimli çeviri ve şerhi, Ömer Faruk Hilmi'nin *Kelime Manalı Kasîde-i Bürde / Kasîde-i Bürde (Bânet Suâdü)* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2013) adlı tercüme ve şerhi gibi eserlerle literatürün şekillenmeye devam ettiğini görüyoruz. Ayrıca Abdülhakim Koçin, Gökhan Evliyaoğlu, Hayrettin Karaman ile Bekir Topaloğlu (bir kısmını), M. Nuri Gençosman, Mehmet Çakır, Nafiz Danışman, Osman Keskioglu gibi isimlerin manzume üzerine çeşitli mecmualarda yayımlanmış çevirileri bulunmaktadır.⁸⁶

Diğer taraftan Mahmut Çetin'in *Hırka: Hırka-i Saadetin, Kab bin Zühreyn'in Romanı* (İstanbul: Edille Yayınları, 1997) ve Necati Kanter'in *Bürde: Bir Hırka-i Saâdet Romanı* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2018) isimli kitaplarını ise konuyu roman türünde ele alan çalışmalar olarak zikredebiliriz. Yine Mahmut Çetin'e ait *Radıyo İçin 3 Oyun: Kab bin Zühreyn, Şeyh Ali Semerkandi, Hacı Bektaş-ı Veli* (İstanbul: Edille Yayınları, 1997) adlı kitap da konunun bir başka türe uyarlaması olarak hatırlanabilir. Aynı yıl Ahmet Hoşsöyler'in yönetmenliğini üstlendiği *Kaside-i Bürde Şairi Kaab bin Zühreyn* (İfpaş Yapım, 1997) isimli prodüksiyonun ise manzumenin daha geniş bir kitle tarafından tanınmasına aracı olduğunu söyleyebiliriz.

Farklı formlardan söz ederken hat ve musiki gibi güzel sanatlarda verilen örneklerle de kısaca değinmek gerekir. Makalenin ilk bölümünde temas ettiğimiz ve bazı örneklerini paylaştığımız gibi, eserlerinin önemli bir kısmını Cumhuriyet devrinde veren Kâmil Akdik, Mehmet Emin Yazıcı, Mustafa Halim Özyazıcı gibi son dönem hattatlarının *Kasîde-i Bürde*'nin bazı beyitlerini ya da tam metnini levha veya nüsha hâlinde meşk ederek görsel ve estetik düzlemde bu kültüre katkı sunduklarını görüyoruz. Musiki bağlamında ise kaside üzerine yakın bir zaman önce yapılan bir beste çalışmasını dikkate sunabiliriz. Mehmet Öncel tarafından Hüseyinî makamında yapılan bu beste, *Uyanış Büyük Selçuklu* (TRT 1, 2020-2021) isimli televizyon dizisinde yayınlanmış, bu da aynı şekilde manzumeyi günümüz insanıyla buluşturan bir başka aracı zemin oluşturmuştur.

⁸⁵ Zeynelâbidin Bey, evvela tercümeyi de muhtevi bir şerhe niyetlendiğinden söz etmişse de eserin, oldukça kısa mensur tercümeden ibaret olduğunu görüyoruz. | Metin, tarafımızca hazırlanmış olup yayım aşamasındadır.

⁸⁶ Bu tercümelere ait künye bilgileri için bk. Tülücü, 1982, s. 172-173; Aydın, 2016, 11-16. Bu son çalışmada, sıralanan çevirilerin bir kısmının kısa tanıtımları da yer almaktadır.

Görsel 9: *Kasîde-i Bürde*'nin ilk iki beyti üzerinden, Mehmet Öncel'in yaptığı Hüseyinî makamındaki bestenin notaları⁸⁷

KASİDE-İ BÜRDE
(BANET SUAD)

Usûl: Sengin Semâî
♩ = 60

Güfte: Ka'b b. Züheyr (R.A.)
Beste: Mehmet ÖNCEL

وَمَا سَعَادُ عَدَاةِ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا
 إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولٌ

بَانَتْ سَعَادُ قَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولٌ
 مَتَيْمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفَدْ مَكْبُولٌ

⁸⁷ Çalışmamda yayımlamak üzere besteyi benimle paylaşan Doç. Dr. Mehmet Öncel Bey'e bu vesileyle teşekkür ederim. Bestenin icrasına şu link üzerinden ulaşılabilir: "Banet Suadu", <https://www.youtube.com/watch?v=nZI1fr41lwk>

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde'si* (*Bânet Su'âd*) üzerine çeşitli formlarda kaleme alınan Türkçe eserler sınıflandırılarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Ortaya konan literatür dökümü, İslami edebiyat geleneğinin öncü eserlerinden biri olan bu kasidenin Osmanlı kültür dünyasında süreklilik arz eden ciddi bir akis uyandırdığını açıkça ortaya koymaktadır. Gerek merkez gerekse çevre coğrafyalarda, başta Arapça olmak üzere farklı dillerde yazılmaya devam eden şerh, haşiye, tercüme türü eserler haricinde, sadece buradaki Türkçe eserler dahi, kasidenin klasik sonrası dönemde kayda değer bir etki alanı oluşturduğunu ispata kâfi gelebilecek bir boyuttadır.

Araştırmamız kapsamında Osmanlı döneminde *Kasîde-i Bürde* üzerine yazılan 25 civarında eser tespit edilmiştir. Bunlardan 13'ü şerh, 6-7'si -hemen her biri manzum olmak üzere- tercüme, biri tahmis, biri şerh tercümesi, biri nazire tercümesi, bir diğeri ise haşiye/kenar notu mahiyetindedir. Cumhuriyet sonrasında farklı formlarda verilen eserlerle birlikte 40'ın üzerine çıkan bu sayının yeni katalog ve tarama çalışmaları ya da bağışlar neticesinde daha da artacağına kuşku yoktur.⁸⁸

Çalışmanın en büyük getirilerinden biri, şimdiye dek konuyla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak yapılan araştırmaları tashih ederek geliştirmesidir. Bu doğrultuda yanlış müellife isnad edilen eserler, farklı bir yüzyılda verildiği düşünülen eserler, tercüme yerine şerh ya da şerh yerine tercüme olarak değerlendirilen eserler, Türkçe zannedilerek literatüre katılan Arapça şerhler, aynı zannedilen bazı eserler veya farklı bir eser imasıyla aktarılan nüshalar, şarihi belirsiz zannedilen şerhler gibi çok çeşitli literatür hataları azami ölçüde telafi edilerek sağlıklı bir literatür dökümüne ulaşılmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Taramalar neticesinde edindiğimiz gözlemlere gelince, öncelikle kaside üzerine Türkçe eser verme eğiliminin yüzyıllara göre giderek arttığını görüyoruz. Bu bilgi, manzumenin tanınırlık ve şöhretinin kültür muhitleri içerisinde daha da öne çıktığının elle tutulur bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Eserlerin birçoğunun merkezde verilmesi, hatta şerhlerden 4'ünün bizzat devrin padişahına takdim edilmiş olması⁹⁰ da hem konunun hem de literatürün merkezî önemini ortaya koyan bir diğer göstergedir. Bunda kaside ile bütünleşen Hırka-i Saâdet'in İstanbul'da, Saray-ı Hümayun'da muhafaza edilmesinin de üst düzeyde belirleyici bir rolü vardır. Bununla birlikte İskilip, Van, Mekke, Kazan gibi merkezlerde kaleme alınan şerhler, bu cazibenin taşra ve dış coğrafyalara da engelsiz bir şekilde uzanabildiğini gözler önüne sermektedir.

Literatürü oluşturan metinlerdeki dikkat çekici bir diğer özellik de eser sahiplerinin çoğunlukla birbirinden haberdar olmayarak ürünlerini vermeleridir. Bu durum taşrada böyle olduğu gibi merkezde de geçerli görünmektedir. Mesela taşra/ dış coğrafya için, 1901 gibi oldukça geç bir tarihte Kazan'da eserini veren Burhâneddin Bey'in, daha önce kasideye yazılmış hiçbir Türkçe şerhe tesadüf etmediğini söylemesini örnek gösterebiliriz. Merkez içinse, üst düzey kademelerde görev almış olarak eserlerini padişaha sunan ve azımsanmayacak nüsha sayısına erişen Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi ile Nişancı Abdi Paşa gibi şarihlere rağmen, bundan bir-bir buçuk asır sonra yine İstanbul ulemasından Mehmed Fâiz ve Mehmed Râif Efendilerin kasideyi ilk defa kendilerinin Türkçe şerh ediyor olduğuna dair ima ve beyanlarını dikkate sunabiliriz. Eserlerin usul ve üslup açısından ciddi farklılıklar arz etmesi ve gözle görülür benzeşmelere tesadüf edilemiyor oluşundan

⁸⁸ Mesela Mehmed Fâiz Efendi'nin gördüğünü söylediği başka tercüme, şayet listemizdeki mütercimi belirsiz eserlerden değilse, verdiğimiz sayının daha şimdiden arttığını not düşebiliriz.

⁸⁹ Bu çalışmada önceki hatalı aktarımlara açıkça gönderme yapılmamış, yalnızca doğru literatür bilgisinin nizami sunumuyla yetinilmiştir. Söz konusu hatalı aktarımlardan bir kısmı Güler, a.g.tz., s. 13-16 üzerinden incelenebilir.

⁹⁰ İki IV. Mehmed'e, biri Abdülaziz'e, bir diğeryse II. Abdülhamid'e.

başka, önceki eserleri niteliksiz bulma kaynaklı bir görmezden geliş alametinin de söz konusu olmayışı, bu beyanları –aksi bir işaret tespit edilene dek– doğru kabul etmeyi gerektirmekte, bu ise sadece bu alt literatürü değil, bütün bir Osmanlı literatürünü ilgilendiren genel bir inforamatik problemin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte olumsuz görünümlü bu durumun bizi ilgilendiren müspet bir neticesi ise söz konusu habersizliklerin tabii olarak birtakım usul farklılıklarına sahip olan yeni eserlerin doğuşuna zemin oluşturmasıdır. Gerçekten de yazılan şerhler, usul ve öncelikleri bakımından birbirinden oldukça farklıdır ve bu durum literatürü zenginleştiren önemli bir işlev görmüş gibidir. Elbette ki bu, tali bir dayanak noktasıdır; nitekim zenginlik olarak gördüğümüz bu farklılıkların asıl kaynağı şarihlerin âlim, yüksek bürokrat, mutasavvıf gibi farklı kimliklere sahip oluşu ile alakalıdır. Meslek ve meşrep temelli altyapıların metinlere kazandırdığı bu farklılıklar ise kanaatimizce incelediğimiz literatürün en dikkat çekici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı şiirinden beyitler eşliğinde kasideyi şerh etme, Türkçe kökenli ve mahallî tabirleri öne çıkarma veya âli/müzeyyen bir nesir üslubuyla hareket etme, tasavvufi yorumlara başvurarak yeni bir anlam katmanı daha oluşturma, farklı yönleriyle öne çıkan şerhleri ansiklopedik bir şekilde derleme, hikâye ve ititradlar ile manzumeyi şerh etme, lügat odaklı bir şerh faaliyeti yürütme gibi çok farklı yöntemlerin kullanıldığı bu alt literatür, edebî şerh geleneğinin mahiyet ve özelliklerine dair yeterli ölçüde fikir vermekte ve bir eserin kaç farklı şekilde şerh edilebileceği sorusuna da verimli bir şekilde açıklık getirmektedir.

Yine usulü belirleyen zikre değer bir başka anekdot ise şarihlerin eğitimci kişiliklerine paralel olarak dil öğretme endişesini ortaya koyan açık veya ima yollu beyanlardır. Medrese talebelerinin başta sarf ve nahiv olmak üzere belagat, lügat, inşa gibi alet ilimlerini, edebî geleneğe ait oldukça merkezî bir metin üzerinden pekiştirebilecekleri şeklinde pedagojik bir gayenin gözetilmiş olduğu, Fâiz Efendi ve Necib Bey şerhlerindeki açık beyanlardan anlaşılmaktadır.⁹¹

Tercümelere dönecek olursak, şerhlerde Osmanlı şiiri, tasavvuf gibi unsurlarla içeriğin mahallileştirilme çabasına ilaveten burada şekilsel açıdan da alışılmış unsurlara bir yönelmenin söz konusu olduğunu görürüz. Bunlar ise temelde vezin ve kafiye tercihleri olarak düşünülebilir. Türk edebiyatında genele nispeten neredeyse hiç kullanılmayan bir vezinle söylenmiş olan *Bürde* kasidesinin manzum tercümelerinde Osmanlı mütercimlerinin kaynak metnin veznini esas almayıp kendi alışık oldukları vezin kalıplarını tercih ettiklerini görmekteyiz.⁹² Kasideyi tahmis eden Nahîff'nin bu teknik hususu masaya yatırması dikkat çekicidir. Bahsedilen bu teknik mecburiyet, nazmın da başarılı olduğu örneklerde, yapılan tercümelerin adeta ilk elden yazılmış özgün birer manzume gibi görünmesini netice vermiştir.

Genel bir bakışla meseleyi toparlayacak olursak, incelediğimiz eserlerin *Kasîde-i Bürde*'yi çeşitli tür ve formlar eşliğinde Osmanlı kültürüne armağan ettiğini ve farklı kurumsal gelenekler üzerinden manzumenin hatrasını yaşatarak konunun edebî muhitlerdeki tanınırlığını artırdığını kaydedebiliriz. Türkçe tercüme ve şerh faaliyetlerinin daha da yaygınlık kazandığı IV. Mehmed (1648-1687) döneminde başladığını tespit ettiğimiz bu literatürün devletin son yıllarına kadar, hatta Cumhuriyet sonrasında ve günümüzde de klasik ve modern biçimlerde sözlü, yazılı ve görsel enstrümanlar aracılığıyla sürdürülmesi, bu geleneğin yerleşerek kök saldığını gözler önüne sermektedir.

⁹¹ Bu şekilde açık bir beyanda bulunmamış olmalarına rağmen diğer şerhlerin de aynı özellikleri gösterdiği ve dolayısıyla aynı gayenin diğer metinler için de geçerli görülmüş olabileceğini özellikle hatırlatmak gerekir.

⁹² Konuyu farklı örnekler eşliğinde problematize eden bir çalışma için bk. Yazar, 2014.

Kaynakça

- Abdî, Abdülbâkî b. Ahmed. *Terceme-i Kasîde-i Zuhru'l-Me'âd*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 784/3.
- Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'nâmesi* (2008). (haz. Fahri Ç. Derin). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Abdurrahman Abdi Paşa. *Şerh-i Kasîde-i Bürde*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'îye, 733/3.
- Acar, Ö. (2020). Kâ'b b. Züheyr (ö. 24/645 [?]). *Tarihte Müslümanlar: Eş Zamanlı Bir Tarih Yazım Örneği*, 1, 150-152. Ankara: Otto.
- Afyoncu, E. - Demir, U. (2016). *Turhan Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmed Teymur Paşa (1951). *el-Âsârü'n-Nebeviyye*. Kahire: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî.
- Albayrak, N. (2014). *Gönül Çalab'ın Tahtı: Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ali el-Kârî. *Fethu'l-Bâbi'l-İs'âd fî Şerhi Bânet Su'âd*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 1797.
- Âşık Çelebi (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. (haz. Filiz Kılıç). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Ateş, E. (2020). Ka'b b. Züheyr'in "Kaside-i Bürde" sine Abdî'nin Yazdığı Manzum Şerhin Niteliği. *International Journal of Filologia*, 4, 146-163.
- Aydın, H. (2009). *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*. İstanbul: Kaynak Kitaplığı.
- Aydın, Z. C. (2016). *Eyüp Sabri Paşa'nın Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağdatlı İsmâil Paşa (1951-1955). *Hediyetü'l-Ârifin*. 2 cilt. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Banet Suadu. <https://www.youtube.com/watch?v=nZl1fr41lwk>. [Erişim Tarihi: 01.05.2022].
- Basset, R. (1977). Ka'b b. Zuhayr. *İslâm Ansikolepedisi*, 6, 5. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bogdalova, A. (2012). Osmanlı Türkçesinin XX. Yüzyıl Başı Kazan-Tatar Yazı Diline Etkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 181-187.
- Burhâneddin Hüseyin (1901). *Hâzihi'l-Kasîdetü's-Şerîfe*. Kazan: Matbaa-i Kerîmiyye.
- Çakır, M. (1998). Arapzade Muhammed Nuri Efendi'nin Banet-Suat Kasidesi Şerhi Üzerine. *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*. 365-389. (haz. Mevlüt Uyanık). Ankara: TDV Yayınları.
- Çetin, N. M. (1973). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çoban, Selçuk. (2017). *Manisa Yazma Eser Kütüphanesinde Bulunan Kaside'i Bürde (Bânet Sü'âd)'nin Kitap Sanatları Bakımından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Demirayak, K. (1997). Bânet Su'âd Kasidesi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 141-157.
- Dvôanu Kâ'b bin Züheyr* (1994). (haz. Ebû Saîd el-Hasan Askerî). Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî.

- Durmuş, İ. (2006). Nazire. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 455-456). İstanbul: TDV Yayınları.
- Esmer, B. (2022). *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sinin Şarihi Meçhul Türkçe Şerhleri (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fakhî, Ebû'l-İd Tâhir (2010). Bânet Su'âd ve Şurûhuhâ. *Âlemü'l-Kütüb*, 31-34(4), 475-496.
- Fatîn Davud (2017). *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. (haz. Ömer Çiftçi). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Galata Kadısı Üsküdârî Ahmed Efendi ve Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa (2022). *Kıl Şefâat Yâ Resûlallâh Hudâ Affeylesin: Osmanlı'nın Bürde Şerhleri-I*. (haz. Ömer Said Güler). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Güleç, İ. (2018). *Şiir, Şair ve Peygambere Dair*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güler, M. S. (2017). *Abdülbâkî bin Ahmed'in Terceme-i Kasîde-i Bânet Su'âd Adlı Eseri (İnceleme ve Edisyon Kritik)*. Uzmanlık Tezi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Güler, Ö. S. (2016). *Mollacıkzâde Mehmed Râif'in Ziyâu'l-Fu'âd fî Şerhi Bânet Su'âd İsimli Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Ö. S. (2021). *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Hamidullah, M. (2004). *İslâm Peygamberi*. (çev. Mehmet Yazgan). İstanbul: Beyân Yayınları.
- Hammer (1329-1337). *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*. 10 cilt. (trc. Mehmed Atâ). İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.
- Irmak, M. (2016). Bûsîrî'nin *Zuhru'l-me'âd fî vezni Bânet Su'âd* Adlı Kasidesi ve Abdülbâkî b. Ahmed'in Bu Esere Yaptığı Manzum Tercüme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 174-200.
- İbn Hişâm (1992). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 2 cilt. (thk. Süheyl Zekkâr). Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesîr (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 cilt. (çev. Mehmet Keskin). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Kuteybe (2006). *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*. 2 cilt. (thk. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Dârü'l-Hadis.
- İbnü'l-Esir (1985). *el-Kâmil fi't-Târih*. 12 cilt. (çev. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İsmüddin Efendi. *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yahya Tevfik, 314/1.
- Kahraman, B. (1991). Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si Etrafında Yazılmış Türkçe Eserler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 167-174.
- Kaya, M. (1992). Bûsîrî, Muhammd b. Saîd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, s. 468-470). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kâzerûnî, Sa'd b. Abdullah. *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir, 758/3.

- Köksal, M. F. (2014). Gâlib, Çivici-zâde. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/galib-civicizade>. [Erişim Tarihi: 20.04.2022].
- Köksal, M. F. (2021). Terceme-i Bânet Suad (Gâlib). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/terceme-i-banet-suad-galib>. [Erişim Tarihi: 20.04.2022].
- Mardin, Ebül'ulâ (1951). *Huzur Dersleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Mecmû'a-i Kasâ'id ve Resâ'il*. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, 603, 12b-22b.
- Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîmesi'si: Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifât* (2012). (haz. H. Ahmet Arslantürk v.dğr.). İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Mehmed Fâiz. *Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd*. Kahire: Mısır Millî Kütüphanesi, Mecami Türki Talat, 79/2.
- Memiş, M. (2020). Osmanlı Hattatlarının Mürekkebat Meşklerinde Yazdıkları Metinler. *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 1(1), 40-51.
- Mermer, K. (2020). *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp: Kasîde-i Bürde Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Millik, N. (2005). *Dâ'i-i Fakir: Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikli Neşir)*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muhtasar Tevessül: Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi / İnceleme-Tevessül'le Karşılaştırma-Metin* (2020). (haz. Bünyamin Ayçiçeği). İstanbul: DBY Yayınları.
- Nahîfî Süleymân Efendi Külliyyâtı* (2014). (haz. Şaban Er). İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.
- Nahîfî Süleyman Efendi. *Tahmîs-i Kasîde-i Bürde*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, 720/1.
- Necib (1314). *İs'âd: Bânet Su'âd Şerhi*. Mekke: Hicaz Vilayeti Matbaası.
- Öz, Ş. (2008). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları.
- Özgeriş, M. M. (2022a). Yemlihâ-zâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Hayatı, Edebî Yönü ve Eserleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 658-674.
- Özgeriş, M. M. (2022b). Yemlihâ-zâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Manzum Bânet Su'âd Kasidesi (Kaside-i Bürde) Tercümesi. *Filoloji Alanında Teori ve Araştırmalar*. 1-25. (ed. Gürhan Kirilen). İzmir: Serüven Yayınevi.
- Salihoğlu, H. (2019). Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 441-459.
- Savran, A. (2001). Kâ'b b. Züheyr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 7-8). İstanbul: TDV Yayınları.
- Serin, M. (2005). Muhammed / Türk Hat Sanatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, s. 461-465). İstanbul: TDV Yayınları.
- Seyyid İbrâhim Muhammed (1986). *Kasîdetu Bânet Su'âd li-Ka'b b. Züheyr ve Eseruhâ fi't-Turâsi'l-Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Seyyid Taha Efendi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Seyyid_Taha_Efendi. [Erişim Tarihi: 15.4.2022].
- Sezer, İ. H. (1985). *İmam Busîrî ve Bürde'si*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sükkerî, Ebû Saîd (1950). *Şerhu Dîvânî Kâ'b bin Zühayr*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısırî.
- Süleyman Sırrı Efendi (2020). *Makâsıd-ı Münciye fî Siyeri Fahri'n-Nübüvve*. (haz. Selim Argun). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Süyûtî, Celâleddin (2013). *Târîhu'l-Hulefâ*. Cidde: Dârü'l-Minhâc.
- Şahin, E. S. (1997). *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Terceme ve Şerhleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, H. İ. (1995). *Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e ve Su Kasidesi*. İzmir: İrfan Kültür Eğitim Derneği.
- Şerh-i Kasîde-i Ka'b ibn Zühayr. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Ayasofya, 4094.
- Şerhu Bânet Su'âd. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Esad Efendi, 3408/3.
- Tarîfî, Y. A. (2012). *Şu'arâu'l-Arab: el-Asru'l-Câhilî*. Amman: Ehliyye.
- Târîh-i Na'îmâ* (1280). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Tekfurdağî Ahmed Lutfî (2021). *Tezkire-i Şu'arâ*. (haz. Bilal Alpaysın - Müslüm Yılmaz). İstanbul: DBY Yayınları.
- Tülücü, S. (1982). Kâ'b b. Zuheyir ve Kasîde-i Bürde'si Üzerine Notlar I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 159-173.
- Tülücü, S. (1988). Büyük Arap Şâiri Zuheyir b. Ebi Sulmâ ve Tercüme-i Hâli ile İlgili Kaynak ve Tetkiklerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 165-181.
- Tülücü, S. (2006). Nâbîga ez-Zübyânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 262-263). Ankara: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2013). Zühayr b. Ebî Sülmâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 540-542). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1998). Hırka. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, s. 373-374). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünal, M. O. *Kasîde-i Bürde (Bânet Sü'âd) ile İlgili Yapılan Çalışmalar (Tespit ve Tanıtım)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2014). Osmanlı Dönemi Şiir Tercümelerinde Karşılaşılan Biçimsel (Nazım Biçimi, Aruz ve Kafiye) Zorluklar. *Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. 248-293. (haz. Hatice Aynur v.dğr.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Yeşildağ, A. (2013). Bânet Su'âd Kasîdesine Yapılan Çalışmaların Tesbiti Üzerine-I. *Nüşa*, 36, 7-42.
- Yılmaz, Z. (1995). Esad Efendi, Sahafılar Şeyhizâde. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 341-345). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücel, Y. İ. (2016). Kasîde-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmî Çalışmalar. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 86-106.
- Zeynelâbidin, Ben Kimim? Her Şey - Hiçbir Şey, Millî Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 581.